

Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta

Ústav pro archeologii

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Michaela Dvořáková

Keramický inventář z východního a jižního křídla Vízmburku

Ceramics inventory from eastern and southern tract of Vízmburk

Vedoucí práce: prof. PhDr. Jan Klápště, CSc.

Praha 2014

PODĚKOVÁNÍ

Na tomto místě děkuji především vedoucímu práce, prof. PhDr. Janovi Klápště, CSc. za cenné rady a doporučení, za konzultace Mgr. Radkovi Bláhovi, Mgr. Michalovi Soukupovi a PhDr. Vladislavu Razímovi, dále své rodině, příteli Janu Boukalovi a kamarádům, jmenovitě Kateřině Lorencové, Janě Novákové, Michalovi Kotýnkovi a Thank Pham Thi, za podporu.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

Ve Rtyni v Podkrkonoší dne 9. 5. 2014

.....

ABSTRAKT

Hrad Vízmburk byl ve 13.-15. století významným centrem na horním toku řeky Úpy a jeho výzkum v letech 1972 – 1983, vedený Antonínem Hejnou, získal cenný nálezový fond. Tento fond byl však dosud zhodnocen jen zčásti. Bakalářská práce se bude zabývat keramickými nálezy z východního a jižního křídla hradu Vízmburku. Jejím základem se stane nálezový katalog, který kriticky naváže na dosavadní hodnocení keramiky z Vízmburku. Deskripční systém rozliší základní technologické a morfologické kategorie a vytvoří základ pro diskusi o zásobování hradu keramikou a o jeho výbavě užitkovými a stolními nádobami. Tato problematika bude začleněna do představy o středověké keramice v severovýchodních Čechách, především na Trutnovsku a Náchodsku.

KLÍČOVÁ SLOVA

Keramika; Vízmburk; Trutnovsko; Náchodsko; vrcholný středověk; každodennost.

ABSTRACT

Vízmburk castle was from 13th to 15th century an important center in the upper reaches of the river Úpa and his research in the years 1972 - 1983, led by Antonín Hejna gained valuable findings fund. This fund has not been evaluated yet, only in part. These bachelor thesis will deal with the ceramic finds from eastern and southern wings of the castle Vízmburk. Its core becomes finding a catalog that critically build on the evaluation of ceramics Vízmburk. System of description distinguishes the basic technological and morphological categories and creates the basis for discussion of the castle supply ceramic and its utility equipment and board vessels. This issue will be included in the concept of medieval pottery in north-eastern Bohemia, especially in Trutnov and Náchod districts.

KEY WORDS

Ceramic; Vízmburk; Náchod district; Trutnov district; High Middle ages; everyday life.

OBSAH

1. ÚVOD	6 – 8
2. HISTORICKÝ PŘEHLED.....	9 – 19
2.1 Víznburk v písemných pramenech.....	9 – 17
2.2 Dějiny bádání.....	18 – 19
3. NÁSTIN STAVEBNÍHO VÝVOJE VÍZMBURKU SE ZVLÁŠTNÍM ZŘETELEM NA JIŽNÍ A VÝCHODNÍ KŘÍDLO.....	20 – 24
4. CÍLE A METODY ZPRACOVÁNÍ KERAMICKÉHO SOUBORU.....	25 – 32
4.1 Katalog.....	27 – 32
5. KERAMIKA.....	33 – 39
5.1 Rozbor keramického těsta.....	33 – 37
5.2 Rozbor tvarového složení nádob.....	37 – 39
6. HRADNÍ KAŽDODENNOST SE ZAMĚŘENÍM NA VÍZMBURK.....	40 – 45
7. ZÁVĚR.....	46 – 47
PRAMENY.....	48 – 49
LITERATURA.....	49 – 53
Katalog.....	54 – 148
Přílohy.....	149 – 155
Obrazové přílohy.....	156 – 163

1. ÚVOD

Roku 1972 byl pod vedením Antonína Hejny zahájen archeologický výzkum hradu Vízmburku (obr. 1). Popudem k výzkumu bylo doktoru Hejnovi všeobecné povědomí o existenci této lokality a přítomnost jejích reliktních, tedy „hladomorných“, která byla patrná dlouho před Hejnou jako kruhovitá proláklina u křižovatky cest ve směru na Podhradí (část obce Havlovice), na Babiččino údolí a na Rtyni v Podkrkonoší.

Tuto „hladomornu“ – ve skutečnosti torzo bergfritu – zaznamenal už August Sedláček v roce 1887 a zakreslil ji do plánu ve svém díle Hrad, zámky a tvrze Království českého, kde tento útvar správně interpretuje jako věž kruhového půdorysu. Bohužel, Sedláček v plánu zachytil pouze věž a část jižního paláce. V plánu Vízmburku tedy operuje pouze s věží, valem a jižním palácem, který ale zakreslil jako stavbu o půdorysu tvaru písmene L se studnou. Nemůže mu to být za zlé, neboť v Sedláčkově době nebylo z hradu prakticky nic jiného patrné a věž s částí jádra byla zachycena dokonale. Nejvýmluvnějším a nejbližším svědkem stavu, v němž byl hrad v Sedláčkově díle zaznamenán, je fotografie z roku 1924. Ta zachycuje pouze holý kopec bez znatelného zdiva.

Na základě Sedláčkova nákresu, který bral doktor Hejna s nutnou rezervou vůči starší literatuře, byl tedy zahájen ve 20. století výzkum, který měl pomoci osvětlení vývoje osídlení severovýchodních Čech. Očekávan byl objev menšího hrádku, který měl být snad dřevěný nebo dřevohlinitý. Jaké bylo Hejnově překvapení, když už po prvním roce výkopových prací musel tento názor přehodnotit. Během jedenácti let byl odkryt hrad blokové dispozice se třemi paláci, dvěma padacími mosty a třemi pásy opevnění.

Během jedenácti let exkavace hradu, jeho de facto „vypreparování z útrob země“ se na lokalitě vystřídala kvanta brigádníků, převážně z řad domorodých obyvatel, pročež k němu řada obyvatel „z Podhradí“ natolik přilnula, až jim Z. Smetánka vzdal hold ve své knize Hledání zmizelého věku označením „ti, co mají svůj hrad“. Tato euforie ale po Hejnově smrti v roce 1986 opadla, hrad chátral a nepřehledné množství archeologického materiálu, získaného při výzkumu již neměl kdo zpracovat. Stejně, jak se po létě na vykopávkách rozutekli brigádníci, rozutekly se i artefakty z Vízmburku na různá místa. Některé architektonické prvky jsou dodnes v depozitáři úpického muzea, mnoho nálezů bylo ještě Hejnou věnováno různým muzeím, některé kusy byly převezeny do Prahy, ale většina nálezů byla uložena na zámku v Oškobrhu, odkud byla po restituci v roce 1989 převezena do Litomyšle. Zde podlehly mnohé artefakty zkáze kvůli vlhkosti, plísním a ztrátám.

Zpracování nálezů ale zůstává dodnes problémem. Některé jednotlivé prvky byly již publikovány, například Kachle z Vízmburku, Architektonické prvky z Vízmburku, avšak komplexní zpracování materiálu a jeho celkové zhodnocení je v nedohlednu. Část je zpracována J. Košťálem v jeho magisterské práci s názvem Archeologické nálezy z hradu Vízmburku vydané v roce 2007. Jeho práce si kladla za cíl zhodnotit veškerý materiál z Vízmburku, fakticky se však jedná o povšechný soupis s hrubým popisem nálezů, přičemž důkladně jsou zpracovány materiály pouze z prostor hradní kuchyně. Mým cílem v této práci je zpracování další části nálezů z Vízmburku a přispět tak k osvětlení vývoje osídlení severovýchodních Čech. Další pohnutkou k sepsání této práce je můj názor na zpracovávání starých a dosud nezpracovaných nálezových fondů, které by, dle mého názoru, mohly být dokončovány studenty archeologie (neboť pedagogové a praktikující archeologové se zabývají novými akcemi, vyvolanými soudobou stavební činností).

Není v silách studenta bakalářského studia oboru archeologie zpracovat materiál z celého hradu (ten čítá více než sto banánových beden). Zpracuji tudíž jenom část, a to keramický inventář z jižního paláce a jižní části východního paláce. Prioritou je mi kresebné zdokumentování materiálu, částečně i s fotografickými přílohami, rozdělení do keramických tříd dle O. Wolfa, datace v rámci regionálního vývoje keramiky a interpretace.

V této práci bych ráda řešila několik, dle mého názoru zásadních otázek. První z nich je: Jaká byla funkce studovaných prostor? (viz kapitola Cíle a metoda) Jižní palác byl doktorem Hejnou v sedmdesátých letech minulého století interpretován jako reprezentační síň. Usuzoval tak na základě náročných architektonických prvků. Předpokládám, že zpracování keramického materiálu z této části hradu tuto hypotézu může potvrdit anebo vyvrátit. Ve východním paláci Hejna usuzoval na přítomnost hradní kaple, opět na základě architektonických prvků. Ty byly dle Hejnova pozorování spíše archaické. Domnívám se, že na základě keramického nálezového fondu, i s ohledem na architektonické prvky, budou tyto hypotézy upřesněny.

Dalším problémem, který se pokusím řešit, bude původ keramiky (viz kapitola Cíle a metoda). Již v dřívějších pracích bylo pojednáváno o severočeské červeně malované keramice, která je v severovýchodních Čechách považována za import. J. Košťál také hovoří o severomoravském zboží, které se na Vízmburku objevuje. Dalším okruhem zjišťování původu keramiky může být „domácí produkce“, respektive porovnávání s analogiemi z okolí, což již úspěšně provedl O. Wolf ve své disertační práci Počátky středověkého osídlení na

česko-slezském pomezí východně Krkonoš (se zvláštním zřetelem k JV Podkrkonoší). V této pro region průlomové práci ale Vízmburk není brán v potaz, což může částečně vyřešit tato práce, nebo alespoň sloužit jako podklad dalšímu studiu a zasazení do bližšího kontextu vývoje osídlení regionu.

Především bych touto prací ráda přispěla k poznání vývoje osídlení v severovýchodních Čechách. Zpracováním keramiky bych chtěla přispět k porozumění vývoje tohoto materiálu na severovýchodě Čech. Zároveň bych sledováním keramických importů ráda zrekonstruovala některé vazby s dalšími regiony. Tvorbou podrobných kresebných příloh pravděpodobně pomohu dalším badatelům ve studiu zdejšího materiálu, což je pro mě z pohledu studentky zatím nejdůležitější.

2. HISTORICKÝ PŘEHLED

Historie Vízmburku byla zpracována už nesčetněkrát. V této práci bude i přesto nastíněna pro lepší pochopení vývoje lokality včetně hmotné kultury, která se zde nachází. Na Vízmburk je také nutné pohlížet v regionálním kontextu, k čemuž dosud dostatečně uceleně nedošlo. Cílem této práce bude zejména zpracování předmětů hmotné kultury vrcholného středověku nalezené na lokalitě Vízmburk se snahou zasadit ji do tohoto kontextu. Z uvedených důvodů zde bude historický přehled rozdělen následovně: v první části bude vytvořena základní rešerše písemných pramenů, jež byly dříve citovány a bezprostředně se týkají Vízmburku, ve druhé části dějiny bádání na dané lokalitě.

2.1 Vízmburk v písemných pramenech

Dějiny osídlení regionu severovýchodních Čech bohužel příliš podrobně historiograficky ani archeologicky zpracovány nejsou. Nástin vývoje osídlení je zpracován v jednotlivých článcích A. Hejny, které se týkají hlavně Vízmburku a jeho několikaletého výzkumu hradů pozdní doby přemyslovské v severovýchodních Čechách, jsou však převážně postaveny na teoretickém základu. Další pokusy o osvětlení osidlovacího procesu nalézáme v článcích V. Wolfa, historika a Hejnova archeologického kolegy. Nejucelenější obraz vývoje osídlení v rámci celých východních Čech přináší monografie s názvem Dějiny východních Čech v pravěku a středověku do roku 1526 (*Felcman – Musil a kol. 2009*). Cílem této bakalářské práce není nový náhled na vývoj osídlení v severovýchodních Čechách, proto v části této kapitoly budu vycházet převážně z citované knihy, protože její závěry jsou považovány za základní a nezpochybnitelné.

Podle dostupných informací osídlení do sledovaného regionu, tedy do horního povodí řeky Úpy postoupilo až relativně pozdě. Dnešním náchodským okresem vedla tzv. polská stezka patrně už od doby kamenné, což potvrzují četné nálezy z Náchoda a z Náchoda-Plhova (*Tomský 1950*). Ve středověku byla stezka také užívána, ovšem osídlení při jejím průběhu bylo řídké, jak ukazuje současný stav výzkumu (*Felcman – Musil a kol. 2009*, 165). F. Musil v Dějinách východních Čech uvádí, že kontinuální osídlení severovýchodu východních Čech v 11. – 12. století dosáhlo nejdále do Jaroměře, jako „hraniční přechod“ uvádí město Provodov a Dobenín. Když ve 12. století vznikla tzv. „nová polská stezka“ přes Krkonoše, vzniklo patrně město Hostinné (*Felcman – Musil a kol. 2009*, 171). Největší zalidnění zaznamenal region ve 13. století s nástupem vrcholné kolonizace, vedené Přemyslem Otakarem II. a Václavem II. Týká se to hlavně dnešního Dvora Králové nad Labem a jeho

okolí (královská kolonizace kolem roku 1200; *Felcman – Musil a kol. 2009*, 329), (Choustníkova) Hradiště (*Felcman – Musil a kol. 2009*, 329) a okolí Hostinného. Problematiku Hostinného a Dvora Králové řešil také V. Wolf, který v roce 1963 veškeré tehdejší publikace shrnul a odborně komentoval (*Wolf 1963*, 16 - 23), zároveň se přiklonil k názoru J. V. Šimáka a A. Hejny, že Chvojno a Hostin Hradec z Kosmovy kroniky lze ztotožnit se Dvorem Králové a Hostinným (*Wolf 1963*, 22). Povodí nejhořejší Úpy s nově založenou Úpou (dnešní Horní Staré Město; *Felcman – Musil a kol. 2009*, 331) bylo doménou šlechtického rodu Švábeniců, s jejichž působením patrně souvisí i kolonizační provizoria Horní Vlčice, Rechenburg u Libče, Radvanice (tzv. Starý Zámek), Poříčí u Trutnova (Zámecký vrch), Bolkov u Libče a Hajnice-Kyje (*Musil 2002*, 27). Ve stejné době byl Načeratici založen Náchod (*Felcman – Musil a kol. 2009*, 345). Při dolním tou řeky Úpy byla nejspíš kolonizační doména rodu erbu třmene, který si zde zakládal mocenská sídla (*Felcman – Musil a kol. 2009*, 337), mezi nimi i Vízmburk. Dalším kolonizátorem v severovýchodních Čechách, zejména na Broumovsku byl řád benediktinů. Mluvím zde o něm, neboť sousedil s jednou větví rodu erbu třmene, a to u Teplic nad Metují. S tímto řádem také souvisí zpráva z roku 1213, kdy je poprvé zmíněna Police nad Metují, která je v této sídelní enklávě také důležitým bodem (*Tomek 1881*, 3). V jeho publikaci o Polici nad Metují je popsána kolonizace broumovského výběžku, do této práce ji ale nezahrnu, neboť se zaměřuji především na povodí řeky Úpy.

Údajně první písemná zmínka o Vízmburku v Kronice tak řečeného Dalimila se hlásí k roku 1279 (*Emler – Jireček - Tandra 1882*, 197)¹. Zde je mezi pány, kteří se účastnili bojů s Němci, jmenován Tas Višemburský (*Daňhelka, 1958*, 153); tedy Tas z Vízmburku. Tehdy je, podle všech dřívějších prací (*Hejna 1976*, 613; *Hejna 1986*, 25; *Pelant – Wolf 1984*, 19), poprvé použit predikát „z Vízmburku“. Je zde ale stále problém přesnosti Dalimilovy datace, neboť kronika byla psána s určitým časovým odstupem od událostí, přesto se tento zápis v Kronice tak řečeného Dalimila považuje za první písemný doklad existence hradu (*Košťál a kol. 2013*, 29). Dosud jsem se však nesetkala s nutnou komparací pramenů ze sousedního Polska. Antonín Hejna v jedné z prvních publikací o Vízmburku nastiňuje vývoj rodu erbu třmene, jehož pokračovatelem měl být podle J. V. Šimáka právě Tas, už od jedenáctého a dvanáctého století, kdy byl tento rod velice aktivní právě v Polsku (*Hejna 1975*, 11). V Šimákově pojednání o počátcích rodu erbu třmene se však o jedenáctém a dvanáctém století nedozvídáme vůbec nic, musím zde ale připomenout Šimákovu poznámku, že jméno

¹ „...Tas Wissemburský,...“, v latinském originálu „Tasso von Wiszinburg“ (*Emler – Jireček - Tandra 1882*, 197).

Tas bylo oblíbené v moravské rodině pánů z Lomnice a z Meziříčí a naznačuje možné příbuzenství rodu erbu třmene se zmíněným moravským rodem (*Šimák 1932, 5 – 6*).

Je zde ale třeba vzít v potaz možnosti místní identifikace Vízmburku, jež je uváděn v pramenech. Může se jednat o Vízmburk na katastru Havlovic, v jiných pramenech může být ale zaměněn za Weissenburg v Bavorsku (osídlený od doby římské). S místním jménem, které lze do češtiny přeložit jako Vízmburk se setkáváme i v Rakousku a ve Švýcarsku, je ovšem velmi málo pravděpodobné, že je možná záměna s Vízmburkem, jmenovaným ve slezských nebo českých listinách. Obrátíme-li se ale směrem na sever, nalezneme mnoho míst, která mohla být nazývána Vízmburk. V Polsku to můžou být například Białogard v Západním Pomořansku nebo Biała Góra v Pomořansku.

Z českého pramene nepřímo vyplývá, že Vízmburk vznikl v druhé polovině 13. století. Přihlédneme-li k dřívějším Hejnovým úvahám, pak můžeme pracovat s intervalem 1241–1278; 19. 10. 1241 se v donační listině Domaslavy z Miletína (*Dušková – Šebánek 1962, 68*) objevuje jméno „Taz“, k němuž Hejna připojil poznámku z *Vízmburku?* (*Hejna 1986, 22*). Pravděpodobně se domníval, že tento „Taz“ je tentýž, který je v roce 1279 v Kronice tak řečeného Dalimila jmenován mezi pány, kteří odolávali Braniborům.

Na tomto místě je vhodné tuto „první písemnou zmínku“ podrobit kritice. Kroniky jsou literární pramen, který je psán až s odstupem času. U řešeného pramene, tedy Kroniky tak řečeného Dalimila se předpokládá, že byla napsána mezi lety 1310 – 1314. Časový odstup tedy činí více než třicet let, letopočtu 1279 poněkud ubírá na spolehlivosti.

Uměleckohistorické bádání klade počátek hradu už před rok 1279. Hrad byl vystavěn jako reprezentační sídlo, které se co do honosnosti mělo podle Kuthana a Durdíka (*Durdík 2009, 600; Kuthan 1994, 452*) rovnat s královskými hrady. Podle D. Líbala je datování počátků stavby do sedmdesátých let 13. století příliš pozdní. D. Líbal datuje prostor jižního křídla podle architektonických prvků nejpozději do doby po polovině 13. století a na základě zkoumání architektonických článků (hlavice s oboustranně okosenými prstenci a naturalistickými listovím) určuje pozdější fázi výstavby hradu do doby kolem roku 1270 (*Líbal 2001, 546*). Dle T. Durdíka vznikl hrad tak, že byl vytyčen jeho půdorys, ten obehnan hradbou a následně byl celý obytný areál zastavován (viz kapitola Stavebně-historický vývoj Vízmburku se zvláštním zřetelem na jižní a východní křídlo). S touto teorií souhlasí i V. Razím, který dále ze stavebně – historického průzkumu usuzuje, že hradba byla stavěna v několika fázích, z nichž nejmladší je část východní (*Razím 2012, 43*). Tato část navíc

nasvědčuje tomu, že stavební plán se v průběhu prací změnil a došlo k celkovému zvětšení vnitřního areálu hradu. Je možné, že při budování hradu už byl zároveň obýván. Existují indicie podporující teorii, že nejstarší část hradního areálu tvoří dva trakty: jihovýchodní palác o třech místnostech a jižní palác (*Razím 2012*, 48). Oba jsou podsklepené a našly se v nich honosné a chronologicky citlivé architektonické prvky (bude o nich dále pojednáno). Domnívám se, že vystavění hradu mohlo přímo souviset s vedením tzv. „nové polské stezky“ (viz výše). Je to ovšem zatím pouze teorie, opírající se o možnost vedení stezky podél řeky Úpy, nad níž hrad stojí. Na základě Musilova studia strážných hradů při dálkových stezkách (uvádí především Opočno, které je ale od jím naznačeného průběhu „polské stezky“ velmi vzdáleno; *Felcman – Musil a kol. 2009*, 165) můžeme předpokládat, že Vízmburk mohl mít souvislost s touto stezkou. To nám ale nepomáhá s jeho datací.

V jakém prostředí mohl být založen hrad? A. Hejna se domníval, že stavba Vízmburku byla dovršením kolonizačního procesu v tomto regionu (*Hejna 1984*, 10). V mnoha ohledech s ním můžeme souhlasit. Hrad potřeboval někoho, kdo by ho mohl postavit. Všeobecně se uvádí, že severovýchodní Čechy byly osidlovány velice pozdě, konkrétně až koncem 12. století. Lze z toho tedy usuzovat, že před stavbou hradu došlo k zalidnění oblasti a osadníci zde byli úspěšní (nebyla nutná další opatření k zajištění vlastního živobytí a energie mohla být vložena do stavby hradu). V regionálním kontextu by tedy ještě měla být zohledněna okolní zástavba. Je známo, že v době vzniku Vízmburku existovala Úpice, Úpa-Trutnov, Náchod, Skalice, Dvůr (Králové) a Stárvov (*Hejna 1986*, 21-25).

Pokračujme s chronologickým přehledem událostí. Tas je jmenován ve svědečné řadě v roce 1289 na listině Václava II. pro slezského knížete z Lemberska Bolka² (*Emler 1882*, 638 - 639). Tas je v letech 1293-1294 uváděn jako hejtman v Krakovsku (*Šusta 1935*, 450) a v roce 1297 se jako nejbližší dvořan Václava II. ujímá řízení královské komory (*Šusta 1935*, 510). V roce 1300 se Tas stává královským hejtmanem v Pomořansku, o rok později v Pomořansku a Kujavsku. Nejvyšší úřad získává v roce 1303, kdy se stává královským podkomořím. Tasova³ smrt je zaznamenána roku 1304 v kronice Petra Žitavského (*Emler 1884*, 87), a je popsána jako „zoufalý čin chudáka Jana Vlka“, jehož majetek si Tas údajně přivlastnil, a Vlk jej proto na Vyšehradě před zraky samotného krále několika ranami nožem usmrtil. Dalším kronikářem, který psal o smrti Tase, byl František Pražský (*Emler 1882*,

² „Tazzone de Wizenburch, ...“ (*Emler 1882*, 638 - 639)

³ „Qualiter Thasso de Wissenburg, regni Bohemie camerarius, in multitudine populi fuit occisus anno Domini MCCIII“ (*Emler 1884*, 87).

365)⁴. V tomtéž roce figuruje na potvrzovací listině Jindřicha Hlohovského jistý Bartoš z Vízmburku⁵ (*Grünhagen – Wutka 1892*, 60). Podíváme-li se ale zpět v čase v Hlohově zjistíme, že Ondřej z Vízmburku⁶ byl svědkem na potvrzovací listině hlohovského biskupa Jindřicha z roku 1303 (*Grünhagen – Wutka 1892*, 46) ještě dříve, v roce 1302 se ve Vratislavské listině objevuje vdova po Hynáčkovi z Vízmburku⁷ (*Grünhagen – Wutka 1892*, 34) a dokonce v roce 1301 jako svědek na listině Jindřicha Hlohovského vystupuje hrabě Bohuš z Vízmburku⁸ (*Grünhagen – Wutka 1892*, 12). Linii tohoto rodu lze snad vysledovat i ve 13. století a možná ještě dále. Je ale nejasné, zda se jedná o Tasovi příbuzné. Na základě výše řečeného musíme uvažovat o tom, že tento rod pochází z jiného Vízmburku. Osobně se přikláním k teorii, že tato naznačená linie rodu je jiná, než ta, kterou bychom měli sledovat v souvislosti s českým hradem Vízmburkem, proto kořeny polského rodu v této práci sledovat nebudeme.

Pokud jde o samotnou dispozici hradu, můžeme hledat analogie v Polsku. Předpokládám, že Tas, nebyl-li přímo zakladatelem hradu, byl přímým pokračovatelem neznámého zakladatele. S postavením Tasa v Polsku může s nejvyšší pravděpodobností souviset i stavební podoba, která je velice blízká polskému Chojniku, Wleńu a Bardu. Analogické hrady nalezneme i v České republice, a to například Kaltenštejn. Vízmburk je ale typický svou nápadnou podobností královským hradům, zde použité analogie (krom Wleńu) pochází ze šlechtického prostředí.

Jako další majitel Vízmburku je uváděn v roce 1309 Milota z Pnětluk (*Hejna 1986*, 33)⁹ a v roce 1310 je uváděna obžaloba Jareše z Vízmburku v Římě (*Emler 1882*, 962)¹⁰. Hejna byl toho názoru, že Jareš z Vízmburku byl snad synem Tasa (*Šimák 1932*, 8)¹¹, což tvrdili i Vladimír Wolf s Janem Pelantem (*Pelant - Wolf 1984*, 20), kteří ještě připojili informaci, že tento Jareš vlastnil Vízmburk až do roku 1309. Otázka příbuzenství Jareše z Vízmburku s Tasem je nejasná. V pramenech se v roce 1315 setkáváme s postavou jménem Botho v.

⁴ „Tasso de Wissenburch“ (*Emler 1882*, 365).

⁵ „...vor ihm Barthusch von Wesenburg (Wiesenburg)...“ (*Grünhagen – Wutka 1892*, 60). Zdůrazňuji zde problematiku místního určení tohoto Vízmburku.

⁶ „Andreas von Wisenburg“ (*Grünhagen – Wutka 1892*, 46).

⁷ „Wittwe des Herrn Heynczco de Wyzemburch (Wiesenburg)“ (*Grünhagen – Wutka 1892*, 34).

⁸ „Graf Bogusch Voisinburg (Wiesenburg)“ (*Grünhagen – Wutka 1892*, 12).

⁹ Naskýtá se otázka, jestli toto jméno je skutečně Milota z Pnětluk, neboť v originálním mnohokrát citovaném prameni je jmenován jako „Mladote de Wissensteyn“ (*Emler 1882*, 952), tedy Mladota z Wissensteinu. Zároveň je nutné řešit otázku tohoto predikátu, a zda se skutečně jedná o Milotu z Pnětluk. Zde použitý predikát „de Wissensteyn“ by měl být také podroben bližšímu zkoumání, abychom mohli jednoznačně tvrdit, že se jedná o Vízmburk. Otázka Víznštejnu je nastíněna v popularizační knize J. Macha (*Mach 2007*, 15-16).

¹⁰ V regestech je psán jako „Jerosius de Wissenburch“ (*Emler 1882*, 962).

¹¹ V tomto místě je zapotřebí připomenout, že se jedná o Šimákovy domněnky, nikoli o jednoznačný a doložený fakt!

Wiesenburg¹² (*Grünhagen – Wutke 1892, 249*). Někdy po roce 1309 Vízmburk získal Milota z Pnětluk a po něm se mělo v roce 1327 vízmburské panství¹³ stát majetkem Arnošta „z Hostinného“¹⁴, který panství vyměnil s pány Crhou a Hajmanem z Dubé a z Náchoda za Pardubice (*Palacký 1846, 174*), a to v roce 1332 (*Hledíková 2008, 17*).

S predikátem z Vízmburku se setkáváme v roce 1330, kdy je tak nazýván Crh z Dubé a z Vízmburku (*Sedláček 1887, 35*; možná opravená datace této výměny je popsána u Arnošta „z Hostinného“). V roce 1340 v listině týkající se nejspíše donace majetku Adama z Konic¹⁵ kanonii olomouckého biskupství uveden mj. Luček z Vízmburku (*Emler 1892, 302*)¹⁶. V roce 1357 se v potvrzovací listině Arnošta z Pardubic a jeho bratrů, vydané Karlem IV. vracíme k výměně Vízmburku Arnošta „z Hostinného“ za Pardubice Crhy z Dubé a Hajmana z Náchoda (*Hejna 1986, 39*).

Z 19. 2. 1358 (*Tingl 1867, 29*) je dochována zpráva o ustanovení Jana ze Rtyně na Boušíně po smrti faráře Theodoricha, kdy se píše o patronaci kostela Hynkem z Dubé a na Vízmburku¹⁷. V dalším roce (2. 5. 1359) byl v úpickém kostele po odchodu plebána Pavla ustanoven farářem Jan z Doubravice za přítomnosti bratrů Hynka a Jindřicha (nebo také Hynáčka) z Vízmburku (*Tingl 1867, 92*)¹⁸. Jindřich/Hynáček z Vízmburku je zmiňován i ve sporu Bolka a Bernarda z Opole s Prahou v roce 1365 (*Hejna 1986, 44*). V roce 1367 jsou v knihách konfirmačních v souvislosti s dosazením Jana z Boušína na rtyňskou faru zmiňováni Hynek a Hynáček z Dubé a Vízmburku (*Emler 1874, 104*)¹⁹. Tito bratři jsou zapsáni také v konfirmačních knihách 1367-68 na Boušíně, nejprve při confirmaci faráře Jana

¹² „Botho v. Wesinburg (Wiesenburg),...“ (*Grünhagen – Wutke 1892, 249*). Na tomto místě je potřeba připomenout problematiku místního určení Vízmburku v pramenech. Tuto listinu, na níž je mezi svědky jmenován Botho vydal Jindřich Hlohovský.

¹³ Zde je Vízmburk jmenován „...hrad swuj dědičný řečený Weisenberg s zbožím k němu příslušejícím...“ (*Palacký 1846, 174*).

¹⁴ „...řečený Arnošt, otec jich, z Hostinné za žiwnosti swé zámek neb hrad swůj dědičný řečený Weisenberg s zbožím...“ (*Palacký 1846, 174*); naskytá se zde otázka lokalizace tohoto Arnošta do Hostinného nad Labem, protože v pramenech je zapisován jako Arnesti de Hostina (*Mendl 1929, 359*). Ze zápisu Palackého vyplývá, že byl nakloněn teorii Arnošta z Hostinného, může to být ale také Hostýň u Českého Brodu, Hostinka u České Skalice, Hostín u Milevska, Hostín u Mělníka, Hostín u Kralup nad Vltavou nebo Hostim u Berouna (*Hledíková 2008, 12*). Z. Hledíková se na základě Arnoštova působení v Kladsku přiklání k místům v severovýchodních Čechách (*Hledíková 2008, 15*). Z důvodu nejasností v predikátu je přídomek psán v uvozovkách.

¹⁵ „Adam de Conicz“ (*Emler 1892, 302*).

¹⁶ „Luczonis de Visseburg“ (*Emler 1892, 302*).

¹⁷ „Hinconic dicti de Duba commorantis in Wysseburg...“ (*Tingl 1867, 29*).

¹⁸ „Hinconis et Henrici fratrum dictorum de Wysnburg...“ (*Tingl 1867, 92*). Zde je tedy jednoznačné, že se jedná o bratry.

¹⁹ „Hynconis et Hynanczconis fratrum de Duba, dominorum in Wysseburg...“ (*Emler 1874, 104*).

z Čermného, poté Martina ze Skalice (*Emler 1874*, 105)²⁰. S novým nositelem predikátu se setkáváme v roce 1367 v donaci farnímu kostelu v Opočně, kdy je mezi svědky jmenován Jaroš z Vízmburku (*Borovy 1873*, 61)²¹. V roce 1368 se tito páni z Dubé: Hynek Hlaváč, Hynek z Náchoda s bratrem Ješkem a Hynek a Hynáček z Vízmburku²² smluvně dohadují na společném majetku Třebechovic s tvrzí, Frymburku s městem Levínem a Vízmburku s Úpicí i se všemi ostatními majetky (*Emler 1870*, 435). Další patronát Hynka a Hynáčka z Vízmburku se váže k dosazení nového faráře na Boušíně v letech 1368-69 (*Emler 1874*, 105)²³. V roce 1371 se, podle Hejny, poprvé setkáváme se Zdoňovem, příslušejícímu vízmburskému panství (*Hejna 1986*, 48). V tomtéž roce se rtyňské fary ujímá Petr z Ratibořic za přítomnosti Hynka a Hynáčka z Vízmburku (*Tingl 1868*, 65)²⁴. V roce 1374 v donační listině kostelu sv. Bartoloměje v Zálesí (dnes Batňovice) jsou mezi svědky uvedeni Hynek a Hynáček z Vízmburku (*Borovy 1873*, 98)²⁵. V této konfirmační knize je naposledy v pramenech uváděn Hynek z Vízmburku.

Hynek a Jindřich/Hynáček patrně na hradě sídlili společně, možná i se svými rodinami. Písemné doklady však nemáme, na movitém majetku rodinnou skladbu nelze zjistit a nevíme, jak se mohlo toto pravděpodobné soužití odrazit na stavbě hradu. Tuto otázku si pokládá i V. Razím (*Razím 2012*, 29). Nemůžeme přímo říct, že hrad byl během držení bratry z Dubé nějak zásadně přestavěn, nemůžeme tuto možnost ale ani vyloučit. Možná právě oni se zasadili o stavební úpravy v severovýchodní části hradu, tedy v oblasti kuchyně a „kovárny“?

V letech 1388-97 je podle A. Sedláčka Hynáček z Vízmburka přísedícím na zemském soudu (*Sedláček 1887*, 35). V devadesátých letech, a to přesně 11. 3. roku 1392 vystupuje Hynáček z Vízmburku opět v patronátní listině úpického kostela (*Hejna 1986*, 53).

Hynáčkův syn Jenek je v tomto roce (1392) podle Sedláčka uváděn jako majitel Vízmburku (*Sedláček 1887*, 35). V tomtéž roce jsou podle Hejny mezi svědky v listině náchodské obce od Jetřicha z Janovic a Náchoda uvedeni Hynčík z Vízmburku a Jenek, syn Hynáčka z Vízmburku, oba řečení z Dubé (*Hejna 1986*, 53). V roce 1395 je za přítomnosti Hynáčka

²⁰ „Hinconis et Hinaczconis frm. germanorum dictorum de Duba, dominorum in Wissemburg...“ (*Emler 1874*, 105).

²¹ „...et Jarossius de Wysburg...“ (*Borovy 1867*, 61). Nabízí se zde otázka, jestli tento Wysburg (Weissburg) lze ztotožnit s Vízmburkem, neboť v dalších pramenech, které se dotýkají Vízmburku je vždy nějakým způsobem v názvu hradu písmeno „m“.

²² „Hynek et Hynacziek de Wyssemburg...“ (*Emler 1870*, 435).

²³ „Hinconis et Hinaczconis frm. germanorum divtorum de Duba dominorum in Wissemburg...“ (*Emler 1874*, 105).

²⁴ „...dominorum Hincanis et Hinaczconis fratrum de Wisnmburg...“ (*Tingl 1868*, 65).

²⁵ „Hynce et Hynaczko dicti de Wyesenburg...“ (*Borovy 1873*, 98).

z Vízmburku vyhlášeno uprázdnění kostela v Zálesí po odchodu faráře Hrzka pro stáří (*Hejna 1986, 54*). 1396 je na Boušíně připomenuta patronace kostela Hynáčkem z Dubé a Vízmburku (*Tingl 1865, 269*)²⁶. V roce 1400 Hynáček z Vízmburku a z Náchoda vystupuje ze svazku uzavřeného v roce 1368 (*Friedrich 1935, 225*)²⁷. Mezi lety 1403-1408 se podle Sedláčka setkáváme s ženskou členkou rodu držícího Vízmburk Anežkou z Vizmburku. Je zde uváděna jako paní v Olešnici a v Hostinném a zároveň jako vdova po Vilémovi z Turgova (*Hejna 1986, 59*).

V letech 1402-1404 nastupuje Jan z Vízmburka, nejspíš syn Hynáčka, do funkce přisedícího zemského soudu (*Sedláček 1887, 35*). V pramenech jsou v roce 1402 jako „barones iudicio praesidentes“ uváděni Hynek i Janek z Vízmburku (*Palacký 1842, 359 - 360*)²⁸, ale v roce 1404 už je uváděn pouze Jan z Vízmburku (*Palacký 1842, 363*)²⁹. V roce 1406 je Eliška, vdova po Hynáčkovi z Vízmburku, uváděna jako zakladatelka oltáře Božího Těla v úpickém kostele (*Emler 1883, 169*)³⁰. Roku 1407 se opět setkáváme s Janem z Vízmburku v roli svědka na směnné listině, dokládající směnu mlýna za polnosti mezi Hynkem z Adršpachu a na Červené Hoře s městem Červený Kostelec (*Borový 1889, 744*)³¹. V roce 1408 vystupuje v historických pramenech nositelka predikátu z Vízmburku, a to Anežka z Vízmburku, vdova po Vilémovi z Hostinného (*Emler 1883, 236*)³². Roku 1425 je uváděna přítomnost husitů na Náchodsku, v okolí Vízmburku a Trutnova (*Michl 1955, 51*).

O rok později, v roce 1426, se v souvislosti se shromážděním husitské hotovosti setkáváme s Jiřím z Vízmburku, jako jedním z jeho čelních protagonistů (*Michl 1955, 52*). Dalšími jmenovanými jsou Viktorin Boček z Kunštátu a Poděbrad, Smil Holický ze Šternberka, Jindřich z Vartenberka, Diviš Bořek z Miletínka, Hertvík z Rušínova, Aleš z Vřešťova a Jiří z Chvalkovic. V dalším roce se Jiří z Vízmburku spolu s Bočkem z Kunštátu a Alešem z Vřešťova účastní vyjednávání o míru (*Hejna 1986, 66*). Posádky Adršpachu, Skal a Vízmburku podle Michla toto příměří porušily a vyjíždí do Slezska, kde bojují se Slezany v roce 1430 (*Michl 1955, 59*). Roku 1432 Jiří z Vízmburku po smrti Jana Městeckého z Opočna získává Dobrušku (*Haas 1954, 351*). 24. 7. 1432 je uzavřen dvouletý mír za

²⁶ „Hynaczkonis de Wynselburg alias de Duba.“ (*Tingl 1865, 269*).

²⁷ „...Hynaczko de Wysmburka et de Nachod...“ (*Friedrich 1935, 225*).

²⁸ „...Janko de Wisemburg,..., Hynko de Wisemburg,...“ (*Palacký 1842, 359*). Zde se nabízí otázka, zda můžeme zde psaného „Hynko“ ztotožnit s jinde psaným „Hinaczkonis“, nebo zda se nejedná o bratra Jana. Příbuzenská vazba tady není jasná.

²⁹ „...Joh. de Wisemburg,...“ (*Palacký 1842, 363*).

³⁰ „...Elzce, relicte bone memorie Hinaczkonis de Wissmburg...“ (*Emler 1883, 169*).

³¹ „...Joannis de Wisenburg et...“ (*Borový 1889, 744*).

³² „...Agnesscze de Weissemburg relicte Wilhelmi de Hostinny.“ (*Emler 1883, 236*).

podmínky, že z hradů Vízmburku, Adršpachu, Skal, Náchoda a Homole nebudou podnikány nájezdy do Slezska (*Michl 1955, 62*). V roce 1437 je Jiří z Dubé připomínán jako majitel Vízmburku a Frymburku (*Urbánek 1915, 157*). Po smrti císaře Zikmunda se Jiří z Vízmburku stává jedním ze zastánců „rakouské“ strany a je zde jmenován mezi utrakvisty (*Urbánek 1915, 260*). Na tzv. volebním sněmu v roce 1440 je uváděn jako zástupce panského stavu Jiří z Vízmburku (*Urbánek 1915, 524*). Dne 25. 12. 1443 byl svolán tzv. lednový sněm (někdy označovaný také jako Tříkrálový), kterého se účastnil Hynce Ptáček z Pirkštejna a Jiří z Vízmburku, ze zemanů Jakoubek z Vřesovic a Bohuslav Kostka (*Kašpar – Porák 1980, 150*). Na sněmu strany poděbradské v Kutné Hoře se v roce 1445 opět mezi pány objevuje Jiří z Vízmburku (*Kašpar – Porák 1980, 155*). V roce 1447 dochází k dohodě všech knížat slezských a slezských měst (Vratislav, Svídnice, Gerlice, Budyšín, Žitava a další) mezi sebou, tyto vybírají peníze a po Svatém Duchu (28. 5. 1447) vykupují od pánů a zemanů hrady, co jim nejvíce škodí. Jedná se o Vízmburk, Adršpach, Žaclěř, Belver a Skály. Tyto odkoupené hrady pak Slezané rozbořili, aby jim už nemohli více škodit. Celá panství, příslušející těmto pánům a další jejich majetky jim byly ponechány bez úhony (*Kašpar – Porák 1980, 161-162*). O rok později se Jiří z Vízmburku účastní vítězného tažení Jiřího z Poděbrad proti Praze (*Urbánek 1918, 285*) a v roce 1450 17. 2. umírá na hradě Žleby (*Kašpar – Porák 1980, 172*).

Vladislav Razím si ale klade otázku, jestli ono slezské poboření skutečně mělo tak zničující dopad, že byl hrad neobyvatelný (*Razím 2012, 29*). Zároveň ale popisuje průběh poboření hradu stržením věže a zavalení nádvoří celou masou této hradní dominanty (*Razím 2012, 34*). Pozastavuje se však nad stavem dochování věže, která je do úrovně prvního patra takřka úplně zachovalá.

Po smrti Jiřího z Vízmburku se stávají Vizmburk a Frymburk majetkem Jiřího z Poděbrad (*Urbánek 1918, 156*). V roce 1456 vystavuje Jiří z Poděbrad, majitel vízmburského panství, list rychtářů ve Rtyni (*Sedláček 1887, 36*). V roce 1472 se majitelem panství u hradu Vízmburku, Náchoda a Skalice stává Jindřich st., syn Jiřího z Poděbrad (*Palacký 1840, 301*)³³. Po jedenácti letech je majitelem vízmburského zboží Hanuš Wolf z Warnsdorfu (*Sedláček 1887, 36*). Ten záhy získává i hrad Skály i s příslušným zbožím. Vízmburské panství je pak uváděno v roce 1487 v majetku Zbyňka z Buchova (*Emler 1872, 412*), který po roce také získává Skály a v roce 1495 i ves Veselice. Až v roce 1508 nacházíme jednoznačnou zprávu o tom, že vízmburské panství neexistuje „...rozsah rýzmburského

³³ „...a znamenitě zboží Wysmburské...“ (*Palacký 1840, 301*).

panství v tomto roce: Rýzmburk, hrad, městečko Úpice, Žernov, Červená Hora, Červený Kostelec a všechny příslušné vsi původního panství vízmburského a červenokosteleckého...“ (*Sedláček 1887*, 39). Je tedy začleněno do panství rýzmburského.

2.2 Dějiny bádání

Po zboření v roce 1447 hrad určitě nebyl znovu obnoven, ani neprobíhaly žádné pokusy o jeho obnovení s přestavbou, což je častý průběh vývoje hradů. Už od 16. století je hrad v kronikách a jiných písemnostech zaznamenáván pouze jako pustý hrad. Lidé se mu ale nevyhýbali, což dokládají nálezy alespoň tří mincí ze 17. století, minimálně devět mincí z přelomu 17. a 18. století a nejméně dvě mince z 18. století (*Nemeškalová - Jiroudková 2008*, 537 – 542)³⁴. Lze uvažovat o ukládání depotů mincí do hradní ruiny, pokud zde ale vůbec byly kdy tyto depoty přítomny, musely být vyzvednuty (nebo vyzvednut), protože v keramickém materiálu z jižního a východního křídla jsem se nesetkala s žádnou mladší nádobou. Protože mince jsou velice různorodé jak časově tak místně, jedná se spíše o jednotlivé ztráty návštěvníků zříceniny. Konečná interpretace těchto nálezů nemůže být nikdy úplně vyřešena vzhledem k průběhu výzkumu, při němž byly tyto mince nalezeny.

Samotný zájem o stavební podobu a materiál z hradu zaznamenáváme až v 19. století, kdy Náchodsko navštívil A. Sedláček³⁵. Po návštěvě východních Čech v roce 1887 vydal pátý svazek *Hradů, zámků a tvrzí Království českého*, který se tomuto regionu věnoval. Zde je mezi náchodskými stavbami několik stran věnováno i Vízmburku (*Sedláček 1887*, 33 – 36). Bohužel, zřícenina byla už zčásti nezachytitelná, tudíž na Sedláčkově půdorysu najdeme pouze věž, val a náznak staveb se studnou v jižní a jihovýchodní části ostrožny.

Regulérní archeologický průzkum zde měl proběhnout ve 40. letech 20. století. Tato informace je zachována ve formě zprávy o nálezové akci. M. Jirásek podle této zprávy vyprávěl o vykopávkách na hradě Vízmburk, které proběhly v letech 1945 – 1946 (*Jirásek 1946*).

Největší archeologická akce, která na této lokalitě proběhla, byl systematický odkryv hradního jádra v letech 1972 – 1984 pod vedením Antonína Hejny (*Razím 2012*, 12 – 14). A. Hejna se už od padesátých let věnoval průzkumu pozdně přemyslovských sídel. Jedním z nich měl být i Vízmburk (*Hejna 1983*, 22). Výzkum měl, po dřívějších zkušenostech na Bradle a

³⁴ Článek Z. Nemeškalové - Jiroudkové pojednává pouze o nálezech uložených v Národním muzeu.

³⁵ F. A. Heber sice Náchodsko ve svém díle popsal, Vízmburk však v jeho práci chybí.

na Bolkově trvat pouze jednu sezónu, ale po zjištění, že stavba ukrytá pod sutinami je zachovaná in situ do výšky prvního patra byl A. Hejna donucen výzkum prodloužit o jedenáct let (*Hejna 1983*, 23). Co bylo odhaleno během exkavace, to podrobně zpracuji v kapitole pojednávající o stavebně-historickém vývoji hradu.

Po roce 1990 v různých intervalech probíhalo zaměřování hradu, fotogrametrické zaměřování, stavebně-historické průzkumy jeho jednotlivých částí atd (*Razím 2012*, 25 – 27). Od roku 2009 ve spojitosti s působením Sdružení pro Vízmburk s. r. o. probíhají různé zabezpečovací práce a od roku 2013 v rámci výměny zastřešení dokonce i konstrukce zdiva. V tomtéž roce během řešení odvodu vody z nádvoří proběhl pod dohledem J. Košťála výkop v místě původního odvodňovacího kanálu v jihozápadním rohu hradního jádra v místě brány. Během tohoto hloubení rýhy pro pokládku trubic byla zachycena barevná změna zeminy na dně výkopu, která, dle mého názoru, indikovala přítomnost dřevěného žlabu v době fungování hradu. V této sondě bylo také mnoho nálezů, které byly uloženy J. Košťálem snad ve společnosti Labrys s. r. o. Během těchto prací došlo k probourání části základu parkánové hradby a části překladu nad tímto kdysi dřevěným kanálkem.

3. NÁSTIN STAVEBNÍHO VÝVOJE VÍZMBURKU SE ZVLÁŠTNÍM ZŘETELEM NA JIŽNÍ A VÝCHODNÍ KŘÍDLO

Tato kapitola je rozšířením několika stavebně-historických poznámek z kapitoly „Historický přehled“. Protože v knize V. Razíma „Vízmburk, raně gotický hrad“ je stavebně-historický vývoj lokality velice podrobně zpracován odborníkem, bude v této kapitole k větší části hradu vytvořeno pouze několik základních bodů s důležitými informacemi a poznámkami. Dvěma částem stavby, kterým se věnuje tato práce, bude věnována větší pozornost.

Hrad Vízmburk v severovýchodních Čechách, na katastru obce Havlovice je vystavěn z místního materiálu. Tím je druhohorní zvrstvený pískovec s kaolinickým tmelem (*Chlupáč a kol. 2002, 242*). Tento pískovec se kvůli svému vrstvení láme v deskách, má bělošedou barvu někdy se zabarvením do žluta a je náchylný vůči povětrnostním vlivům. Proto hradní zřícenina po odhalení začala chátrat.

Vízmburk lze řadit mezi hrady s obvodovou zástavbou. V literatuře se často setkáváme s názorem, že se jedná o miniaturu královského hradu, které také bývaly ve 13. století také po obvodu zastavěny obytnými stavbami (*Durdík 2009, 600*). V případě Vízmburku je však nutno podotknout, že nebyl postaven v současné velikosti najednou. Zejména západní křídlo hradu je dle rozboru V. Razíma mladší než ostatní jeho části (*Razím 2012, 87*). Jelikož byl hrad vystavěn na prostorově omezeném skalním útvaru, který byl ohrazen vysekaným příkopem, nebylo jeho prostorové rozšíření možné, proto se, dle mého názoru, hrad rozšiřoval v rámci daného prostoru a tak vznikla kompaktní zástavba po celém jeho vnitřním obvodu. Z tohoto důvodu se přikláním k názoru J. Klápště (*Klápště 2003, 789*), že nelze přirovnávat Vízmburk ke královským hradům své doby.

Dominantou Vízmburku byla bezesporu útočištná věž kruhového půdorysu. Její výška není nijak rekonstruovatelná, lze ale předpokládat výšku přes 20 metrů vzhledem k jejímu průměru, který přesahuje 11 metrů a porovnání s dosud stojícími bergfrity. Síla zdiva při patě věže dosahuje téměř čtyř metrů. V. Razím na základě stavebně-historického průzkumu předpokládá, že tento bergfrit je nejstarší částí hradu (*Razím 2012, 135*).

Na stavbu věže navazovala stavba obvodové hradby. Ta nejspíš nevznikla najednou, v jejím průběhu jsou známky po přerušení stavby (možná kvůli zimě; ústní sdělení V. Razíma ze dne 19. 11. 2014). V. Razím předpokládá, že na západní straně hradu mohla být hradba

přebudována za účelem výstavby západního křídla (*Razím 2012*, 42-43). Druhou obrannou linií tvořila parkánová zeď, která se fragmentárně dochovala východně od jádra hradu. Přístup byl umožněn druhou bránou s padacím mostem, po němž se zachovala tzv. vlčí jáma na severu skalního soklu s hradem. Tento padací most překlenoval do skály vysekaný příkop, oddělující vzniknuvší val se skalnatým jádrem od skalního soklu s hradem. Val se skalnatým jádrem se stal první obrannou linií Vízmburku. Na něm byla během výzkumu v letech 1972 – 1984 odhalena první brána s důkazem padacího mostu tzv. vlčí jámou, s pozůstatkem obytné stavby a chlebové pece. Obytná jednotka společně s přítomností chlebové pece u této brány svědčí o soběstačnosti zde usazené jednotky (*Razím 2012*, 131). Asi dvacet metrů před tímto severním valem jsou v terénu dobře znatelné pozůstatky dalšího valu (viz obr. 2). V těsné blízkosti tohoto valu je možné sledovat další terénní útvary, a to na jeho jižní straně v celého jeho délce a na severní straně v západní části. J. Slavík je toho názoru, že se jedná o kamenolomy, V. Razím nastiňuje otázku obléhacího tábora (zde je však zarážející velmi malá vzdálenost od hradu a orientace přímo na nejzabezpečenější část hradního jádra; *Slavík 1999*, 198). Nabízí se zde také otázka předhradí, to je ovšem dle T. Buryšky situováno jižně od hradu, tedy v dnešních Havlovicích, čemuž by měly nasvědčovat pomístní názvy (*Buryška 2011*, 69). Dle mého názoru by se mohlo jednat o latrán nebo o druhé předhradí. Výzkum zde však dle mých informací zatím neproběhl, navíc je lokalita nejspíš poškozena kořeny stromů a výstavbou cesty v 19. století, která tyto terénní útvary protíná. Zároveň v této části kapitoly, věnované opevnění považuji za nutné zmínit obdélný útvar jižně od jádra hradu. Na zaměření V. Razíma z roku 2012 chybí, na většině předchozích vyobrazení také, někdy se ale objeví i půdorys celého hradního komplexu s tímto objektem, to se ale stává výjimečně, ačkoli v terénu je po opadání listů velmi dobře viditelný.

Pokračujme s rozbořem hradního jádra. Na věž východně navazuje stavba kuchyně. Jedná se bezesporu o kuchyni, během výzkumu A. Hejny byl odhalen dýmník a ohniště, keramické nálezy jsou zpracovány J. Košťálem (*Košťál 2007*). Severně od kuchyně se nachází přístavek, tzv. kovárna, který evidentně vybočuje z obvodové hradby. Označení „kovárna“ nijak nekoresponduje s archeologickými nálezy, jedná se o pracovní označení plochy v rámci výzkumu. T. Durdík se domníval, že se jedná o starší kuchyni (*Durdík 2001*, 8), což potvrdil na základě vlastního průzkumu J. Slavík v roce 2008 (*Slavík 2008*, 287 – 295).

Na východ od kuchyně bylo vystavěno východní křídlo. Východní křídlo lze specifikovat jako nejdelší z celého hradu. V úrovni nádvoří jsou zachovány čtyři místnosti, jeho nejsevernější místnost v této práci zahrnuta není, protože bývá přičleňována ke kuchyni jako

její zázemí a „spižirna“, čemuž odpovídá i převážně osteologický materiál z této místnosti. Věnuji se tedy třem místnostem. Na základě nálezů architektonických článků v úrovni prvního patra se usuzuje, že v prvním patře nad na půdorysu vyznačenými třemi místnostmi byl v celé ploše výstavný palác (*Razím 2012*, 67 – 68). Chronologicky citlivé architektonické prvky datuje V. Razím (*Razím 2012*, 67 – 68) i D. Líbal (*Líbal 2001*, 546) do 70. let 13. století. Oba se shodují na tom, že se jedná o mladší fázi tohoto křídla. Východní křídlo Vízmburku identifikuje V. Razím jako jednu z několika nejstarších obytných staveb hradního komplexu (*Razím 2011*, 67 - 68). Východní trakt je částečně podsklepen, převážně v jižní a střední části. Na základě archeologických nálezů nelze dosud zodpovědět žádnou otázku, neboť materiál není řádně zpracován. Pouze z rozboru architektonických článků z úrovně prvního patra lze stanovit teorii, že nad zde často zmiňovanými třemi místnostmi byl dlouhý sál nebo palác, možná zasahující až nad východní část jižního křídla, v níž bylo nalezeno množství kachlů. A. Hejna se během výzkumu domníval, že v jižní části východního paláce (jak můžeme nazývat první patro východního křídla hradu) byla hradní kaple (*Hejna 1976*, 620). Tuto domněnku vyslovil na základě archaichnosti některých architektonických článků a snad i podle výskytu kachlů s náboženskou tematikou, zde ve formě sv. Jiří. Během dalšího pokračování výzkumu tuto svou hypotézu bez jakéhokoli komentáře opustil. Bohužel v několika dalších publikacích, zabývajících se problematikou hradních kaplí je tento omyl stále často brán jako potvrzený fakt (např. *Bolina – Durdík 1991*, 52 - 62). Je možné, že toto výstavní první patro bylo vytápěno hypocaustem, neboť odtud pochází nálezy ústí horkého vzduchu. S tímto artefaktem je ovšem problém, protože není zaznamenáno, v které části hradu byl nález učiněn, proto zůstává otázka vytápění hypocaustem nevyřešena. Tuto teorii v současnosti nelze vyvrátit ani potvrdit, možná ale jejímu řešení napomůže zpracování keramiky, kdy by se v přízemí mohla projevit specifická technická keramika. Vytápění v jižní části tohoto paláce bylo podle nálezů patrně řešeno kachlovými kamny.

Jižní palác je rozdělen na dvě místnosti, jižní a východní. Východní místnost jižního křídla bývá někdy identifikována jako součást východního paláce. Podle D. Líbala se jedná o nejstarší a nejdůležitější část hradu (*Líbal 2001*, 546). Během výzkumu byla jižní místnost označována jako konzolová síň, východní místnost je dnes téměř úplně destruovaná, proto o ní řeknu pouze to, že je podsklepená a patrně byla křížově zaklenutá. Z východní místnosti jižního křídla ale také pochází množství kachlů. Zajímavostí je zde důkaz neumělé výstavby zdiva, podle V. Razíma způsobené nezkušeností zedníků (*Razím 2012*, 63). Během výzkumu v 70. letech bylo v konzolové síni, tedy v jižním objektu pod vedením A. Hejny nalezeno

množství výstavných architektonických prvků z červeného pískovce, především jehlancové konzoly in situ s žebry a se svorníkem zdobeným čtyřlístem (*Hejna 1976*, 618; *Líbal 2001*, 546). V. Razím a D. Líbal se shodují na dataci jiných architektonických prvků už do doby po polovině 13. století (*Líbal 2001*, 546). Toto přízemní patro mělo být vyhříváno přenosnými koši, což by měly prokazovat dvě kruhové koncentrace tmavšího písku v úrovni podlaží (*Razím 2012*, 49). V prvním patře tohoto křídla, které bylo nejspíš vytápěno kachlovými kamny (pochází odtud četné nálezy fragmentů kachlů), je předpokládána vydřevená komora (*Razím 2012*, 51). V roce 1982 ale A. Hejna celou situaci přehodnotil, a nálezy kachlů z vrstvy náležící prvnímu podlaží přisoudil přímo konzolové síni (*Hejna 1982*, 18). O podobě prvního patra se dnes můžeme pouze dohadovat, jisté však je, že přízemí jižního křídla bylo velice výstavné, vzhledem k červeným architektonickým prvkům uvnitř místnosti, ale také s ohledem na honosný portál a tři okna směřující do nádvoří. Celý jižní trakt je podsklepen, jak už bylo naznačeno u jeho východní části. Sklepení je vysekáno do skály. Na vzniknuvší skalní sokly byla vystavěna valená klenba ale tak, že půdorys sklepů je užší než půdorys přízemního podlaží, což je bezpochyby opatření pro podporu stability stavby.

Severozápadně na jižní trakt navazuje vstup do hradu – brána. Je to vstup do samotného jádra hradu a předpokládá se, že do ní nevjížděly vozy, čemuž nasvědčuje opotřebování mohutného prahu. Nejspíš se jedná o mladší fázi brány, jak uvádí V. Razím (*Razím 2012*, 110).

Tato fázovitost brány ukazuje také na pozdější vznik západního křídla hradu. Západní část brány je totiž výše položená než jižní, což údajně souvisí se zvýšením terénu v rámci dláždění nádvoří valouny (*Razím 2012*, 106). Dominantou západního křídla byly v době výzkumu dva okenní otvory s červeným lomeným ostěním. Dnes je, bohužel, osazeno pouze severní okno. Činí tak jediný in situ zachovaný architektonický prvek z červeného pískovce na Vízmburku. Důležitou částí západního traktu je dnes polozapuštěný sklep se zachovaným lomeným portálem a s valenou klenbou, která nese otisky bednění.

Nádvoří již bylo zmíněno výše, je ale nutné o něm promluvit podrobněji, neboť celé jeho postavení je uzpůsobeno „vodnímu hospodářství“ na hradě. Valounové nádvoří je svažováno směrem k jihu, kudy vedl bránou směrem ven z hradního jádra kanálek, patrně s vydřeveným žlabem v hloubce 30 – 100 cm (převýšení kvůli spádu; uváděné hodnoty jsou pouze přibližné, výzkum dosud nebyl zpracován; dřevěný žlab se projevil jako tmavé probarvení na dně sondy). Část dešťové vody byla ale sváděna do studny, situované v severovýchodním rohu

nádvoří. Zde byla profiltrována pískem a jílem a tak relativně čistá připravená k dalšímu použití. V roce 2013 v rámci obnovy zastřešení hradu došlo k prohloubení odvodného kanálu a zároveň k prohloubení studny až na skalní podloží (bez stálého dohledu archeologa). Protože zatím nejsou publikovány žádné závěry tohoto výzkumu, není známa ani současná hloubka studny; hloubka před tímto vyčištěním činila 8 m (*Razím 2012*, 106).

Z uvedeného vyplývá, že hrad měl několik stavebních fází. Součástími nejstarší fáze byla věž, pravděpodobně přístavek/“kovárna“, jižní a část východního křídla (podsklepené části) a obvodová hradba (v jiné podobě, než je dnes k vidění) s valem a s příkopem. V mladší fázi došlo k drobným přestavbám, mimo jiné snad k výstavbě severní části západního křídla a možná i k výstavbě mohutnějšího opevnění. V nemladší etapě svého stavebně - historického vývoje získal snad Vízmburk svou dodnes zachovanou podobu.

4. CÍLE A METODY ZPRACOVÁNÍ KERAMICKÉHO SOUBORU

Jak již bylo nastíněno v úvodu této práce, otázek k řešení na následujících stránkách je více. Nejdůležitější z nich souvisí s historickým vývojem regionu, především v průběhu 13. až 15. století.

Hned první otázka zní: jak lze datovat keramické nálezy z Vízmburku? V diplomové práci J. Košťála (*Košťál 2007*, 44) se dozvídáme, že tři promile nálezů z prostoru hradní kuchyně jsou starší, než je datován zánik hradu, a to ze třináctého století. Výskyt takto datovatelných nálezů není nic zvláštního, obzvláště na lokalitě, která byla obývána od 13. století. Problém ovšem nastává při řešení otázky zpracování kompletního materiálu a jeho využití v relativní chronologii v regionu. Můžeme tvrdit, že artefakty z Vízmburku pocházejí ze 13. až 15. století, je ale nutné je nějakým způsobem seřadit, aby bylo možné je zasadit do regionálního kontextu a pro umožnění další práce se souborem. Proto bylo přistoupeno k dohledání maxima stratifikovaných a datovaných nálezů z okolí sledované lokality, a to v rozsahu okresů Náchod a Trutnov. Z okresu Náchod jsou to hlavně lokality Jaroměř (*Ježek – Slavík 1997*, 96 – 111), Náchod (*Tůma 2001*), Broumov (*Anonym 1951*) a Nové Město nad Metují (*Gojda 1996*), z okresu Trutnov především Mladé Buky (*Tichý - Wolf - Wolf 2002*) a pro celkové porovnání Hradec Králové (především *Richter – Vokolek 1995*). Pokusím se také o porovnání s polským materiálem, respektive pocházejícím ze Slezska a z Kladska, který se vyskytuje v blízkosti sledované lokality.

Podotázkou, která logicky vyvstane při zpracovávání a porovnání keramického souboru je popis keramiky. Materiál zpracováváný v této práci je pouze fragmentární, jinak řečeno žádná nádoba se nedochovala bez poškození. Rekonstrukce formou slepování je možná, avšak velice komplikovaná vzhledem k „sesypání“ různých sáčků v roce 2005 (*Košťál 2005*, 273), kdy došlo k přesáčkování a převezení veškerého vízmburského materiálu z Litomyšle do Červeného Kostelce, ztrátě nebo nevratnému poškození (popř. zániku) některých fragmentů, jejich množství a nevyhovujícím podmínkám v místě zpracování materiálu (Červený Kostelec, Manželů Burdychových 325, 549 41). Protože není možné pracovat s mikroskopem jak optickým, tak elektronovým, nebylo přistoupeno k mikroskopické analýze (*Gregerová a kol. 2010*), ani nebyla provedena petrografická analýza pro zjištění původu materiálu (*Gregerová a kol. 2010*). Popis artefaktů je tedy pouze makroskopický. Rozdělení tvarů a výzdobných motivů bylo převzato ze základních publikací, které se věnují problematice středověké keramiky (např. *Nekuda – Reichertová 1968*; *Zápotocký 1979*). V této práci je

přihlédnuto i k materiální klasifikaci keramiky, která je převzata z práce O. Wolfa (*Wolf 2006*), na jejímž základě lze rozlišit jemnou stolní keramiku od kuchyňské apod. Z této práce převezmu i názvosloví částí keramických nádob z důvodů, které specifikují při popisu katalogizačního zápisu.

Z klasifikace keramiky na stolní, kuchyňskou a další vyplývá otázka hradní každodennosti. V této práci je běžný život na hradě rozveden obšírněji, nejen v oblasti stolování. Každodennost je relativně často řešena v jiných prostředích, tj. ve vesnickém (*Smetánka 2010*) a v městském prostředí (*Klápště 2002*). Podle mě zatím málo řešenou otázku hradní každodennosti nastínil v roce 2010 T. Durdík. Často byla řešena problematika reprezentace na hradech a dvorech, každodennost je však dle mého názoru dosud marginálí. Proto se častěji setkáme s pracemi na téma výstavní předměty na hradech (nejčastěji zdobené kachle a militaria, např. *Ernée 2008*), ale už minimálně s problematikou běžného života v hradním prostředí (*Unger 1999; Durdík 2010*). Domnívám se, že v případě Vízmburku je řešení problému každodennosti nasnadě, neboť předpokládám, že po odkoupení hradu v roce 1447 Slezany, kdy prodejci věděli, že musí hrad opustit, odnesli tito veškerý cenný majetek, mimo jiné i výstavné a prestižní movité vybavení, které mohlo být nadále užíváno. Na místě z movitých artefaktů tedy dle mého názoru zůstaly ztracené drobnosti (z vízmburského exkavovaného materiálu to mohou být případy rolničky nebo náprstku, nejčastěji ale asi mincí), rozbité předměty, jejichž oprava nebyla reálná nebo byla nevýhodná (nejčastěji rozbité keramické zboží), nebo artefakty nízké hodnoty, které mohly být snadno a levně nahrazeny (keramické zboží každodenní potřeby, dřevěné nádobí). Ve zpracovávaném materiálu se ale setkáváme i s keramickými kachly a prejzy. Ty měly v době své užitnosti nemovitý charakter, jejich výskyt na Vízmburku je tedy logický. Prejzy byly během výzkumu sbírány pouze minimálně a dále vyhazovány (*Soukup 2003, 28*), tudíž se ve zpracovávaném materiálu nevyskytují (pro představu podoby a reprezentativnosti hradu byl využit sáček č. 80/72, obsahující pouze prejzy ze sektoru JZ). Kachle byly většinou z materiálu vybrány a uloženy u M. Soukupa a M. Soukupové (ve zpracovávaném souboru z tohoto důvodu nejsou žádné zdobené výhřevné plochy, pouze těla kachlů).

Depoziční a postdepoziční procesy nejsou v této práci sledovány, neboť materiál nebyl zaměřován, nebyla popisována ani poloha jednotlivých fragmentů. Zápisy z nálezových deníků A. Hejny se omezují pouze na označení sektoru nebo objektu s nálezy s příslušným inventárním číslem, někdy s přibližným určením místa (např. „vně vých. stěny“ atd.). V některých případech není možné spoolehnout se ani na tento zápis z důvodu jeho

nejednoznačnosti, nebo z důvodu neoznačení sáčku (v průběhu přesáčkování nebo už v průběhu výzkumu?).

Materiál je zpracováván v Červeném Kostelci, Manželů Burdychových 325, p. s. č. 549 41. Není zde ale veškerý materiál z Vízmburku, artefakty snad z objektu hradní kuchyně odvezl J. Košťál do Hradce Králové (ústní sdělení J. Košťála ze dne 1. 2. 2014), některé artefakty rozdal A. Hejna do různých institucí ještě během výzkumu (*Soukup 2003*, 27) a část materiálu je už nedohledatelná (viz výše). Z beden, uložených v Červeném Kostelci byly postupně vyjímány sáčky, příslušející k východnímu a jižnímu křídlu hradu, zde byly zpracovány a následně navraceny na původní místo. Všechny fragmenty byly popsány na základě regionální materiálové klasifikace O. Wolfa (*Wolf 2006*), typické navíc podle jeho tvarového rozdělení s některými úpravami po srovnání s literaturou, věnující se středověké keramice (viz výše). V případě okrajů a den byl navíc metodou přikládání k soustavě kružnic určen i jejich pravděpodobný průměr, po jehož zjištění bylo přihlédnuto k možnému tvaru nádoby. Veškerý materiál byl fotograficky zdokumentován na fotografickém pultu převážně jako pracovní pomůcka pro ověření slovního popisu (výběr fotografií je součástí této práce), typické střepy byly navíc nakresleny (výběr kreseb je součástí této práce). Před navrácením do sáčku byly informace, jež tento obal zpravidla obsahoval přepsány a v průběhu práce porovnány se zápisem z nálezových deníků A. Hejny.

Jako pracovní pomůcka vznikl strojový přepis nálezových deníků A. Hejny. Jejich originály dnes ale nejsou dohledatelné, ačkoli z magisterské práce J. Košťála víme, že v roce 2007 byly uloženy u J. Klápště a v knize Vízmburk - příběh zmizelého hradu je nejednoznačná informace o uložení kopií deníků u J. Košťála (*Košťál a kol. 2013*, 205). Za poskytnutí naskenovaných kopií deníků děkuji M. Soukupovi.

4.1 Katalog

Součástí práce je katalog, obsahující informace o všech nálezech ze zpracovávaného souboru. Katalog je koncipován následovně: v hlavičce je nejprve zaznamenáno nálezové číslo, tj. číslo sáčku/rok jeho vzniku, následuje datum vzniku sáčku, poté lokalizace zapsaná na sáčku, zápis z Hejnova nálezového deníku, který se jednoznačně váže k evidenčnímu číslu (nálezové číslo). Posledním záznamem v hlavičce je počet artefaktů v sáčku. Následuje tabulka s popisem jednotlivých střepů.

V prvním sloupci je uvedeno číslo artefaktu (všechny artefakty nesou číslo sáčku, které je u všech nálezů v daném sáčku stejné, proto je k tomuto číslo za pomlčkou doplněno pracovní pořadové číslo; další popis artefaktů v tabulce umožní jejich bezproblémovou identifikaci).

V následujícím sloupci uvádím typ keramického těsta (hrnčinu) pod kódy H1 – H13 podle O. Wolfa, které převzal ze zpracování plzeňského materiálu K. Nováčka z roku 2000 a doplnil (Wolf 2006). Různé typy hrnčiny jsou v jeho práci definovány (1 - podle makroskopické struktury keramické hmoty ostřiva – zde ale vyvstává problém určení, co přesně označuje slovo *stopově* nebo *hojně*, protože každý člověk tuto hranici vnímá jinak; 2 – na základě porovnání tvrdosti a chemismu výpalu – zde zdůrazňuji problém určení tvrdosti výpalu, O. Wolfem byla tato jednotka laboratorně určena pouze u H1 a H2, já je nemohu určit vůbec; 3 – dle charakteru a úpravy povrchu; 4 – podle barevného spektra – O. Wolf ani K. Nováček nedefinovali barvy podle nějakého konkrétního spektra, což považuji za velký problém, neboť barvy jsou vnímány subjektivně. Řešením nebo alespoň jeho nástinem je příloha č. 1, kde jsou barvy definovány podle kódů spektra CMYK; 5 – afinita s jinými keramickými třídami; 6 – nese hlavní nebo doplňující znaky, poznámky; Nováček 2000) následovně:

H1: 1) slída hojně, písek zrnitost $0 < 1$, ojediněle $0 < 2$ mm
2) výpal tvrdý, redukční
3) povrch mírně drsný
4) odstíny hnědé, hnědočerné, černošedé, hnědooranžové

H2: 1) slída stopově, písek zrnitost $0 < 1$ ojediněle $0 < 2$ mm
2) výpal tvrdý, oxidační
3) povrch mírně drsný, červené malování
4) šedomodrá, šedobílá

H3: 1) stopově slída, zrnitost minimální $0 < 1$ mm
2) výpal velmi tvrdý, oxidační
3) povrch hladký
4) oranžová

H4: 1) stopově slída, zrnitost minimální $0 < 1$ mm
2) výpal velmi tvrdý, oxidační
3) povrch velmi hladký, vnitřní poleva (hnědá, oranžová)
4) oranžová, zelená, hnědá

- H5: 1) stopově slída, zrnka písku až 5 mm
2) výpal velmi tvrdý, oxidační
3) povrch hladký
4) žlutá až okrová
- H6: 1) stopově slída, zrnitost $0 < 1$ mm
2) výpal velmi tvrdý, oxidační
3) povrch hladký, červené malování
4) oranžová
5) H3
- H7: kamenina, tzv. loštické zboží³⁶
- H8: oboustranně polévaná
- H9: 1) písek, do 1 mm
2) velmi tvrdý, oxidační
3) povrch hladký
4) žlutá
- H10: 1) písek max. do 1 mm, slída
2) velmi tvrdý, redukční
3) hladký, radélko
4) černá, černošedá (vnitřní strana šedá)
- H11: 1) ostřívo mikroskopicky nepozorovatelné
2) tvrdý, oxidační
3) hladký, červené malování
4) světle žlutá
- H12: 1) jemně plavená, písek do 0,05 mm
2) oxid. povrch
3) velmi hladký, červené malování
- H13: 1) křemen $0 < 4$ mm, grafitová břidlice
2) redukční, oxidační

³⁶ Stejně jako J. Košťál (*Košťál 2007*, 50) se domnívám, že tuto skupinu je nutné rozdělit na podskupinu H7a – kamenina, tzv. loštické zboží a H7b – polokamenina.

- 3) slinutý, rozpraskaný, místy pokrytý skelnou fází
- 4) tmavě šedé až šedočerné odstíny
- 6) patrně severomoravský výrobní okruh

Mgr. J. Košťál, který část materiálu z Vížmburku zpracoval, doplnil toto rozdělení hrnčiny o třídy H14 – H18 (*Košťál 2007*, 50 – 51). Košťál třídu H14 sice do Wolfovy/Nováčkovy typologie doplnil, později ale tuto třídu sloučil s třídou H1. Jediná charakteristika této třídy v Košťálově práci tedy zní „*Třída H14 byla později sjednocena s třídou H1*“ (*Košťál 2007*, 50), proto tuto doplněnou třídu z typologické řady vypustím a Wolfovu/Nováčkovu klasifikační tabulku doplním o skupiny H14 – H17, v Košťálově práci definované pod názvy H15 – H18. Charakteristika těchto tříd vypadá takto (mé vlastní poznámky a doplnění jsou zapsány kurzívou):

H14: 1) písek, 1 – 3 mm

- 2) výpal tvrdý oxidační
- 3) hladký, jemný
- 4) vnitřní béžový, vnější šedý

H15: 1) písek, 1 – 5 mm

- 2) výpal tvrdý redukční
- 3) povrch hladký
- 4) šedá

H16: 1) písek 1 – 2 mm

- 2) výpal tvrdý oxidační, často se projevuje sendvičový efekt
- 3) povrch drsněný
- 4) cihlově červená

H17: 1) písek, 1 – 2 mm

- 2) výpal tvrdý redukční
- 3) povrch hladký
- 4) bílá

Toto rozdělení regionální hrnčiny do skupin musím rozšířit o zcela jedinečnou skupinu H18, která se všem předešlým skupinám zcela vymyká a to především neobvyklou barvou a tenkostěnností nádob a o skupinu H19.

H18: 1) písek 0 – 1 mm

2) výpal tvrdý, oxidační

3) povrch hladký

4) šedofialová

H19: 1) hojně písek 0 – 2 mm, hojně slída

2) výpal tvrdý, redukční

3) povrch mírně drsný

4) odstíny hnědé, hnědočerné, černošedé, hnědooranžové

5) H1

Vzhledem k tomu, že některé fragmenty jsou přepálené nebo omleté, mohou být některé tyto skupiny špatně určené.

Čtvrtý sloupec tabulky určuje, z které části nádoby pochází popisovaný střep. Jedná se o základní určení, tedy okraj, tělo a dno. Bližší slovní určení této části bude obsaženo v následujícím sloupci. Tvarová typologie částí nádob je převzata z práce O. Wolfa, neboť se nacházíme v totožném regionu, je však rozšířena o vlastní poznatky. Tato typologie je převedena do kódů, které jsou určeny v příloze č. 2.

Šestý sloupec, výzdoba, v případě keramického fragmentu bez výzdoby zůstává prázdný, je-li výzdoba přítomna, je v tomto sloupci upřesněna (např. červeně malovaná, rytá šroubovice apod. viz příloha č. 3).

V sedmém sloupci je řešena datace. Není-li datace možná, zůstává sloupec prázdný, je-li nejistá, je datace s otazníkem (většinový případ). V případě, že je datace stoprocentně jistá, je zapsána normálním písmem. Datace jsou založeny převážně na analogiích. V této práci byly použity převážně analogie z Hradce Králové (*Richter – Vokolek 1995; Sigl – Vokolek 1992*), z Mladých Buků (*Wolf 2004; Wolf 2006*), z Hostinného (*Sigl – Wolf 1977*), z Trutnova (*Ježek – Kočár 2011*) a pro porovnání keramika z Wrocławu (*Rzeźnik 1998*), z Jeleniej Góry (*Kołomański 1996*) a ze Środy Śląskiej (*Borowski 2009*). Zdůrazňuji však, že se jedná pouze o nástin datace na základě uvedených analogií, který je založený především na tvarech okrajů.

V posledním sloupci je místo pro poznámku. V poznámce se velmi často objevuje slovo „stejně“. Velice často se ve střepovém materiálu setkáváme s podobností mnoha střepů, ovšem lomy těchto fragmentů nedovolují slepení, ale ze vzhladu střepů je jisté, že náleží stejné nádobě. Poznámka „dokumentováno“ znamená, že v příloze je kresba nebo fotografie artefaktu. V případě okrajů, nejsou-li zvláště neobvyklé, se jedná o kresby profilů, v případě červeně malovaných nebo kolkovaných fragmentů bude také připojena kresba nebo výjimečně fotografie. Rytá šroubovice dokumentována nebude z důvodu jejího velmi častého výskytu v souboru.

5. KERAMIKA

Keramický soubor z jižního a východního traktu, který celkem činí 2 610 střepů, je v této práci vnímán v první řadě z hlediska materiálu (viz rozdělení hrnčiny v kapitole Cíle a metody), posléze z chronologicky citlivějšího pohledu, jímž je tvarové složení souboru. Protože ale zpracovávaný materiál neobsahoval žádné celé nádoby, je identifikováno pouze minimum nádob (např. mísa ze sáčku 85/74, nebo džbán ze sáčku 22/80). Proto se zde setkáváme především s částmi nádob, z nichž nejsnáze datované jsou okraje, jejichž typář je součástí této práce (příloha 2 a 3). Tento typář je odvozen od typologické tabulky O. Wolfa (*Wolf 2006 - příloha*, 8 - 11), byl ale rozšířen o další typy, které se ve zpracovávaném souboru také vyskytují. Otázka datace středověké keramiky je dlouho řešeným problémem, proto je v této práci s jistotou datováno minimum fragmentů, a to po komparaci s mnoha odbornými publikacemi (viz kapitola Cíle a metody). Většina datací je opatřena otazníkem, což znamená, že datace není definitivní a možná bude v budoucnosti opravena.

5.1 Rozbor keramického těsta

V otázce materiálního složení studovaného souboru je nutné popsat zcela se vymykající materiál. Tím je zde bezpochyby keramika tzv. severomoravského okruhu, objevující se v sáčkích 36/79 (okraj), 46/79 (okraj) a těla v sáčkích 46/79, 50/79 (tři kusy), 52/79 a 55/79. Keramické těsto je definováno v kapitole Cíle a metody pod kódem H13 a v celém souboru se objevuje v 0,3% případech. Od loštické keramiky, kterou lze označit jako polokameninu, a která se ve zpracovávaném souboru nevyskytuje, se odlišuje hnědým povrchem, který vznikl při výpalu (nejedná se tedy o engobu) a vysokou pórovitostí – nejedná se tedy o kameninu. Fragmenty z výše zmíněných sáčků zjevně náleží jedné nádobě, dosud ale nebyly slepeny. To ale snad umožní právě toto zpracování souboru. Tuto nádobu lze, dle mého názoru, nazvat hrncem z důvodu její masivnosti (obr. v příloze), může být ale také označována jako pohár loštického typu (*Goš 2007*; 68). Nádobě z Vízmburka se nejvíce podobá pohár z Žádlovic (*Goš 2007*; 68). Tato nádoba má okraj s okružím, pod nímž se nachází mělký vryp. Stejný typ nádoby datuje V. Goš zhruba do roku 1430 (*Goš 2007*; 111). Nádoba tzv. severomoravského okruhu (podle V. Goše se jedná o loštickou keramiku) na Vízmburku může být dokladem kontaktů se severní Moravou. Skutečnost, že nádoba je ve fragmentech v souboru snad celá nás opravňuje k myšlence, že tento artefakt byl celý při destrukci hradu. To znamená, že tento hrnec/pohár nebyl před dojednanou demolicí hradu odnesen, což by mohlo znamenat, že

keramika tohoto typu nebyla nijak výjimečně ceněna. (Avšak důvodem mohlo být samozřejmě také např. drobné poškození předmětu, jež by narušilo jeho dokonalou funkčnost). Ve východních Čechách jsou kromě Vízmburku známy i další lokality s nálezy loštické keramiky (*Bláha – Frolík 2003*). V tomto článku je autory popsán fragment keramiky z Košumberka, který je podobný loštické produkci, ale velice mohutný, náležíci (patrně svou mohutností) mezi nádoby zásobníkového tvaru (*Frolík – Bláha 2003, 535*). Košumberský nález „podobný loštické keramice“ (*Frolík – Bláha 2003, 535*) se velmi podobá zde řešenému nálezu z Vízmburku, a to nejen svou keramickou hmotou, která není přímo loštická polokamenina, ale i svou mohutností, která svědčí o tom, že se jedná o větší tvar než pohár.

Dalším materiálem, který se v souboru příliš často nevyskytuje, je světlá jemně plavená keramika s makroskopicky nepozorovatelným ostřivem, definovaná v této práci jako materiál H11. Z těchto fragmentů nelze sestavit nádobu a celkem je jich zde pouze 23. Procentuální zastoupení skupiny H11 v souboru je tedy 0,88%. Celých třináct fragmentů tohoto typu je typických (dva střepy s radélkovou výzdobou; čtyři fragmenty červeně malované; jedno ucho; jeden okraj, který datují do 15. stol.; tři okraje, které datují do 1. pol. 14. stol.). Může se jednat o miniaturní nádoby, které se objevují v celé Evropě (*Klápště 2002b, 21 – 22*) nebo jsou to fragmenty importovaných červeně malovaných nádob z Německa (viz dále). Podle fragmentárnosti těchto artefaktů předpokládám, že se jedná o nádoby rozbité ještě v době fungování hradu a ztrátu těchto jednotlivých střepů. Je však také možné, že některé tyto fragmenty jsou součástmi již restaurovaných nádob, např. jeden z radélkem zdobených střepů může náležet k známé „holbě“ z Vízmburku, jejíž lokalizace v rámci hradního jádra mi však není známa (*Košťál a kol. 2013, 109*). Podle výzdoby a kvality střepu soudím, že tento typ keramiky náleží mezi jemnou stolní keramiku.

Častěji zde nalézanou typickou keramikou jsou červeně malované fragmenty. Jedná se o červenou výzdobu na bíložlutém velice jemném podkladu (skupina H12, v souboru ve 0,8% případů), na bílém podkladu (skupina H2, zde v 1,87%) a na žlutém podkladu (skupina H9, tj. 0,9%), nebo na oranžovém podkladu (skupina H6, zastoupeno v 0,96%). Na základě rozdělení do tří fází M. Zápotockým nebo F. Gabrielem se ani nepokouším tyto skupiny datovat. Datace je podřízena dataci okrajů. Přesto však je zde na místě exkurz do problematiky červeně malované keramiky. Tato keramika se objevuje převážně na severu Čech, dosud jsem se ale nesetkala s úvahami o dosahu červeně malované keramiky nejen směrem na jih Čech od České Lípy, ale i na sever. S červeně malovanou keramikou se setkáváme i v dnešním Polsku (*Jaworski – Marcinkiewicz, Piekalski – Siemianowska 2012*). Tato keramika z hradu Wleń,

zdobená červenou malbou (pásky, půlkruhy...) náleží podle všeho do 14./15. století (*Jaworski – Marcinkiewicz, Piekalski – Siemianowska 2012, 265*). Je možné, že pochází ze stejného výrobního centra jako artefakty z Vízmburku, musíme ale předpokládat i hrnčířskou dílnu, produkující červeně dekorovanou keramiku někde na území dnešního Polska. Pozastavme se ještě nad skupinami, které lze v této specifické keramice vysledovat. Skupiny H2 a H9, s nimiž se setkáváme v tomto předkládaném zpracování, náleží stejné fázi, podle M. Zápotockého se jedná o nejstarší horizont, tedy o světlou skupinu (*Zápotocký 1976, 228*). Z mladší práce však vyplývá, že tato technologická fáze je až druhá za starší hrubší fází, která je pozůstatkem domácí tradice (*Gabriel - Smetana 1983, 125*). Avšak pokud se týče červeně malované keramiky, jedná se v podstatě o fázi první, která střídá domácí tradiční výrobu. Tento problém s určením se projevuje i v dalších „fázích“. Skupina H6, podle M. Zápotockého navazující na světlou skupinu nebyla v práci F. Gabriela vůbec dohledána (*Zápotocký 1976, 228*). Třetí fází, odpovídající na Vízmburku skupině H12, rozumí M. Zápotocký tzv. bílou křídovou skupinu jemně plavené keramiky. Předpokládá však, že se jedná o importy (*Zápotocký 1976, 228 – 229*). Podle současného stavu bádání platí spíše Zápotockého rozdělení do fází, kdy v první fázi se jedná o nový prvek, který je v následujícím stupni vystřídán domácí produkcí, jež se pokouší o napodobení první fáze a na závěr je tu problematika se skupinou H12, která je možná importem, není bohužel jasné, odkud by měla pocházet. Tato poslední skupina jednoznačně vysoké kvality dle mého soudu náleží mezi jemnou stolní keramiku, další dvě skupiny považují za hrubší stolní keramiku. Je pravděpodobné, podle stop opálení, že v nádobách skupin H2, H9 ale především H6 se běžně vařilo.

Důležitým materiálem je zde glazovaná keramika. Tu určují skupiny H4 (jednostranně polévaná) a H8 (oboustranně polévaná). Ve sledovaném souboru je oboustranně polévaná keramika zastoupena minimálně, je to pouze sedm kusů (0,27%), přičemž čtyři z nich náleží kachlům. Tyto kachle jsou opatřeny glazurou světle zelené až žlutozelené barvy, další tři artefakty s oboustrannou glazurou mají hnědou polevu. V nálezových denících z výzkumu v letech 1972 – 1983 jsou informace o recentním zásypu, je proto možné, že tyto ojedinělé oboustranně polévané fragmenty jsou intruze. Častěji se vyskytují artefakty s vnitřní polevou (celkem 0,99% z celého souboru). 13 z nich lze jednoznačně identifikovat jako fragmenty kuthanů (jedna nožka – poleva medově hnědá; jedno tělo – poleva medově hnědá; 12 těl – poleva hnědá; 1 fragment kachle – poleva hnědá; dva okraje – poleva hnědá). Výjimkou je džbán ze sáčků 4/74 (rekonstruovatelná čtvrtina nádoby) a 23/74 (zcela jistě část džbánu

ze sáčku 4/74); je to jediná nádoba ze sledovaného souboru s vnitřní polevou, kterou lze řadit vysloveně ke stolnímu nádobí. Sporným bodem je dno ze sáčku 8/78, které je silně přepálené. Není jisté, zda byl přepal tak silný, že vytvořil sklovitý povrch, nebo se jedná o dodatečně přepálenou nádobu s vnitřní glazurou. Kuthany jednoznačně řadím mezi kuchyňskou keramiku, džbánek s vnitřní glazurou ale může náležet ke stolní keramice.

Velice jemnou výstavní keramiku jednoznačně stolního charakteru zastupují fragmenty skupiny H10 (8 fragmentů = 0,3% z celkového množství zpracovávaného materiálu). Dva artefakty jsou zdobeny radélkem, jeden je okraj se zbytkem ucha, který datuji do 15. století a jeden okraj, datovatelný k přelomu 14. a 15. století.

Problematické je určení a zařazení skupiny H17 (v celém souboru je zastoupena pouze pěti fragmenty, tj. 0,19%). Dva typické střepy, které v této skupině nacházíme, jsou podsýpané dno a rytá šroubovice. Nemůžeme proto jednoznačně určit, zda je tato keramika zařaditelná mezi jemnou nebo hrubší stolní keramiku, či snad dokonce do skupiny kuchyňské keramiky.

Výjimečná je v souboru skupina H1, a to svou kvantitou (její procentuální zastoupení v souboru tvoří celých 40%). Tento materiál by měl náležet do počáteční fáze hradu. Odpovídá tomu i chronologie nastíněná O. Wolfem (*Wolf 2004*, 585) nebo výše naznačená chronologie F. Gabriela, která předpokládá dozvuk původní domácí hrnčířské tradice (*Gabriel – Smetana 1983*, 125). Charakteristická výzdoba této keramiky je rytá šroubovice nebo výjimečně rytá klikatka. Okraje v sobě nesou spíše stopy starší tradice (především okraje typu 3b), velmi podobné se nacházejí v Hradci Králové na počátku 13. století (*Sigl – Vokolek 1992*, 89). V případě, že budeme uvažovat postupné šíření stylu s některými obměnami, mohli bychom si dovolit domněnku, že datovat tyto okraje do 1. pol. 14. stol. je relativně příliš pozdní – možná by právě u okrajů typu 3b odpovídala datace 13./14. století, ačkoli okraje typu 0, které v případě této hrnčiny také identifikujeme datují spíše až do 1. pol. 14. stol. (*Radoměřský – Richter 1974*, 92). V některých případech je na této keramice přilepená malta. To by podporovalo teorii, že se jedná o starší keramiku, která byla použita v klenebním zásypu. Možná je i teorie, že se jedná o produkci dosud nezjištěné keramické dílny někde v zázemí hradu. Tato keramika je převážně stolní hrubšího charakteru.

Téměř totožná je keramika skupiny H19 (0,99%), která se liší pouze vyšším podílem písku v keramické hmotě.

Skupina 16 (1,42%), která se ve sledovaném jižním a východním křídle vyskytuje pouze sporadicky, je zařaditelná mezi keramiku stolní, ale hrubšího charakteru. Je pravděpodobné, že se jedná o nějakou místní produkci, červená barva může souviset s červeným zabarvením půdy v okolí Trutnova (tento důvod zabarvení je pravděpodobný i u skupin H3 a H6).

Skupina H3 (9,81%) společně se skupinami H5 (19,59%) a H15 (13,6%) jsou, dle mého názoru, na pomezí hrubší stolní, kuchyňské a technické keramiky. Zdůrazňuji skutečnost, že většina kahanů náleží skupině H3 (25 fragmentů), H5 (5 fragmentů) a H15 (3 fragmenty). Podobně jsou zastoupeny i kachle: H3 (6 kusů), H5 (18 kusů) a H15 (6 kusů). Zároveň se ale setkáváme s okraji, které bychom mohli zařadit mezi hrnce nebo džbány. U všech tří skupin lze předpokládat místní produkci.

Předposlední skupinu, H14, řadíme ke keramice technické (zde zastoupena v 5,41% případů). Většina fragmentů je velice hrubá a nepříliš důkladně provedená.

Zcela výjimečná je skupina H18 (0,73% z celého souboru). Nepodařilo se mi dohledat žádnou analogii tohoto materiálu jak co do zabarvení, tak co do charakteru rozpadu střepu. Nedovoluji si proto zařadit tento materiál k žádné skupině nádob.

5.2 Rozbor tvarového složení nádob

Tvarové rozlišení nádob v souboru bylo velmi obtížným úkolem. Svou roli v tom jistě sehrálo množství střepů z těl nádob, z čehož nelze určit celkový tvar nádoby. Určování předpokládaných tvarů umožňovaly především okraje a ucha. Celkově nejlépe rozpoznatelné podle okrajů jsou zde mísy, kachle (které lze v některých případech určit i podle charakteristického tvaru těla), kahaný a podle uch i džbány a džbánky.

Nejčastěji určovaným tvarem jsou v jižním a východním křídle Vízmburku kahaný. Celkem se jedná o 39 fragmentů (1,49% všech fragmentů). Tento tvar je zde téměř uniformní, okraj plynule přechází ve dno, okraje jsou vysoké přibližně tři cm, průměr okraje se pohybuje v rozmezí od 11,5 do 13 cm. U pěti fragmentů kahanů se setkáváme s částí nebo s celou výlevkou. Výjimečné jsou části dvou kahanů ze sáčku 20/79. Ty jsou kónického tvaru se specifickým okrajem a s vnitřní výzdobou. Tou je násobná klikatka. Domnívám se, že tyto nálezy kahanů (20/79) můžeme společně s celým sáčkem řadit do starší fáze osídlení hradu.

Ve 46 případech v souboru zaznamenáváme části kachlů. Jedná se převážně o nádobkové kachle baňkové a tyglíkové, setkáváme se rovněž s komorovými kachli. Jak bylo řečeno v kapitole Cíle a metody, většina kachlů byla z materiálu vybrána a uložena u manželů Soukupových. Ve sledovaném souboru se z tohoto důvodu nesetkáváme se zdobenými fragmenty kachlů a nemohly být tudíž zpracovány. Na základě materiálu, který jsem mohla zpracovat, se odvažuji tvrdit, že kachlová kamna byla v jižní místnosti jižního traktu (16 fragmentů), ve východní místnosti stejného křídla (pouze tři fragmenty), ve východní části hradu jsou takto doložena kamna v místnosti jižní (čtyři fragmenty; pod označením JV Sever je to devět fragmentů), ve střední místnosti (11 fragmentů) a v severní místnosti (pouze dva fragmenty).

Mísy, relativně snadno rozpoznatelné, zastoupené v souboru devíti fragmenty, jsou charakteristické svými okraji (viz příloha č. 2). Na okraji mísy ze sáčku 107/74 se snad s trochou nadsázky projevuje polský vliv (*Borowski – Szwed 2009*, 184), a to zakřivením okraje. Některé okraje mís jsou dekorovány červenou malbou.

Už méně rozpoznatelnými tvary jsou talíře a pokličky. Poklička je v souboru zaznamenána pouze jedna, a to díky přítomnosti knoflíku (43/75), talíře jsou zde možná tři (ačkoli u dvou je možné i jiné tvarové zařazení).

Kuthany, zastoupeny zde exempláři dvou nožek, jsou blíže rozpracovány v podkapitole Rozbor keramického těsta.

Džbánek je jednoznačně určen pouze u dvou artefaktů, a to u džbánu s vnitřní polevou (pojednán v předchozí kapitole) a u ucha ze sáčku 22/80. Džbánů je zde možná více, podle okrajů je ale nelze nijak rozlišit. Indikují je pouze některá hrubší ucha.

Co se týče jednotlivých částí nádob, v souboru jsou zastoupeny převážně těly (2 084 fragmentů, tj. 79,84% z celého souboru), druhou nejpočetnější skupinou jsou okraje (280 kusů, tedy 10,73%), následují dna (232 exemplářů, tj. 8,89%; z celkového množství den je 81,9% s podsýpkou), ucha (7 nálezů – 0,27), dvě nožky a jeden knoflík (43/75). Všechny grafy tvarového i materiálového složení tohoto souboru jsou obsaženy v příloze č. 4.

Zápisy z Hejnových deníků (*Hejna 1972 – 1983*) a druhotný přepal keramiky nám podávají informace o destrukci hradu. Většina nálezů pochází z přepálených vrstev nebo z blízkosti spálených dřev. Z toho můžeme vyvodit, že Vízbůrk byl svými „uchvatiteli“ nejen pobořen, ale i vypálen. Z tohoto důvodu je většina keramických zlomků přepálena a nelze přesně určit,

do které skupiny podle O. Wolfa náleží. Na některých fragmentech keramiky ulpěla malta, můžeme se proto domnívat, že byly druhotně využity při stavbě (např. část kamen nebo klenebního zásypu?). Celkově ale z keramického materiálu jižního a východního křídla Vízmburku, který je zpracován v této práci, nemůžeme s konečnou platností určit, jaký účel plnila místnost, ve které byl materiál objeven.

6. HRADNÍ KAŽDODENNOST SE ZAMĚŘENÍM NA VÍZMBURK

Považuji za nutné věnovat se v této práci každodennosti v hradním prostředí. Keramický materiál z Vízmburku je totiž dle mého názoru otiskem běžného dne. Nenachází se zde žádné výjimečné nádoby, snad pouze ve formě jednotlivých nálezů (tedy ztrát). Předpokládám, že obyvatelé hradu po odkoupení stavby Slezany v roce 1447 měli čas pro vyklizení prostor a tudíž i pro odvezení neobvyklých nebo vzácných nádob. Domnívám se, že běžné předměty, tedy artefakty každodennosti byly snadno nahraditelné, tudíž nemusely činit další zátěž, proto zůstaly na hradě, který snad byl posléze vydrancován a rozbořen. Tato kapitola se pokouší proniknout do problematiky hradní každodennosti s důrazem na sledovanou lokalitu.

Běžný život nelze jednoznačně definovat. Každý pojem každodennost vnímá jinak. Zde je předložen můj náhled na středověkou každodennost ve světle archeologie v hradním prostředí.

Dnešní každodenní život stejně jako středověký spočívá v uspokojování základních potřeb. V první řadě se jedná o potravu, pití a vyměšování, dále o pocit tepla a bezpečí, následuje rozmnožování a na konci nacházíme už ne bezprostřední potřebu zábavy. Tento problém můžeme také vnímat jako používání stejných předmětů každý den. Každodenní život se také může lišit podle společenských vrstev, a to na každodennost hradní, městskou a vesnickou. V této práci se budu věnovat především každodennosti na hradech se zaměřením na Vízmburk a se zvláštním důrazem na keramiku běžného dne.

Jak se výše naznačené potřeby projevují archeologicky? Co se týče uspokojování hladu a žízně, můžeme pracovat s ikonografií (*Klápště 2002a*, 357) kdy známe z dobových vyobrazení vybavení na hostinách (např. na výšivce z Bayeux). Na těchto vyobrazeních nejsou pouze potraviny, ale také nádoby. Písemné prameny, např. účty za potraviny jsou také cenným pramenem. Nás, jakožto archeology zajímá samozřejmě potrava i nádoby, avšak se samotnou potravou se sekáme málokdy. Kromě vyobrazení se archeologie setkává se zbytky jako např. pečkami a pylem. Tyto zbytky je možné nalézt ve studnách nebo v jímkách (*Klápště 2002b*, 194), někdy je lze zachytit chemickou analýzou z keramiky (která ještě nebyla laboratorně očištěna), na níž ulpěly zbytky potravy díky hrubosti a pórovitosti keramických nádob.

Vízmburk nám v otázce jídel poskytuje pouze informaci o konzumaci masa. V souboru keramiky jižního a východního křídla, který je v této práci sledován se nalézají tři kosti, z nichž jedna je jednoznačně drůbeží (59/77).

Nyní se můžeme zabývat stolními nádobami, s nimiž se archeologové setkávají nejčastěji. Nejsou to jenom keramické artefakty, ale také nádoby skládané ze dřeva nebo dlabané, které se zachovávají ve vlhkém prostředí, podobně jako zbytky potravin, a to ve studnách, například ve studni na lokalitě „Sekanka“ jsou skládané nádoby doloženy dýhami a jejich zlomky, zlomkově jsou zde doloženy i nádoby soustružené (Richter 1982, 192). Dřevo a keramiku celkově můžeme považovat za materiály běžného dne. Díky bohatšímu nálezovému fondu z měst se ale setkáváme s větším množstvím dřevěných nádob (Klápště 2002b, 126-128) než na hradech. Při význačných příležitostech se ve městech nebo na hradech, ve vrcholném nebo pozdním středověku snad i ve vesnickém prostředí používala kamenina nebo sklo. To je ale případ významných událostí, ačkoli kamenina mohla být ve městech a na hradech užívána běžněji jako nádoba sloužící k dolévání tekutin. Kamenina je totiž minimálně nasákavá, tudíž nehrozí, že by kvůli nadměrnému zápachu z mléka nebo piva musela být odstraněna ze živé kultury. Od 15. století je kamenina, materiál vyráběný s nadměrnou potřebou energie (potřebná teplota výpalu je nad 1 200°C), nahrazena levnější alternativou, a to glazurou. Glazura byla v 15. století hojně využívána hlavně v rámci kuchyňské keramiky, na základě vlastního pozorování kuchyňského materiálu z Vízmburku si dovoluji tvrdit, že se hojně vyskytují především vnitřně glazované kuthany (51/78 a 60/74); glazování je velmi praktické opatření proti přilnavosti tepelně zpracovávaných potravin a navíc je zabráněno nasákavosti keramiky. Ve výčtu materiálů, využitelných při uspokojování potřeb trávicího traktu nám ještě schází kov a kámen. Kov se ve zpracování potravin uplatňuje ve formě kotlů (Košťál a kol. 2013, 104) nebo hmoždířů, ale hlavně nožů. Nože mají různé tvary, dokonce i různé složení. Některé nože mohou být damaskové, ale to jsou spíše nože výstavní, tedy ne ty, které by se běžně vyskytovaly v každodenním životě, spíše při reprezentaci. Většina nožů ale stejně jako jiných železných nástrojů, např. radlic je ale vyráběna z méně kvalitních surovin a často recyklovaných rozbitých nástrojů (Krajíc 2003, 44). Posledním materiálem, o němž budu mluvit je kámen. S tím se nejčastěji setkáme v podobě žernovů.

Aplikujeme-li předchozí odstavec na příklad jižního a východního křídla hradu Vízmburku zjistíme, že zde úplně chybí jakékoli dřevěné a skleněné nádoby. Ve zpracovaném materiálu dokonce chybí i kamenina. Za povšimnutí jistě stojí džbánec s vnitřní polevou (4/74 a 23/74). Zmiňovaný džbánec je v souboru zcela jedinečný (viz kapitola Keramika). Musím na tomto

místě zdůraznit, že glazovaná keramika byla používána až do zničení nádoby. V tomto případě se můžeme domnívat, že džbánek byl zapomenut nebo rozbit těsně před destrukcí hradu (případně měl pouze malou poruchu, např. vlasovou puklinu).

V rámci hradní každodennosti se nechci zabývat dispozicí kuchyně, protože možnosti sumarizace jsou značně omezené (*Durdík 2010*, 47), navíc vízmburská kuchyně byla zpracována v roce 2007 (*Kostál 2007*). Budu se zabývat pouze kuchyňským nádobím na hradech. V samotné kuchyni někteří badatelé předpokládají vedle kuchyňské keramiky, tedy převážně kuthanů (od 14. století často vnitřně glazovaných, ústní sdělení R. Bláhy ze dne 23. 4. 2014), hrnců (většinou nesou stopy druhotného přepálení, protože se vařilo na otevřeném ohni) misek a pokliček, snad i zásobnic přítomnost kovového kotle, jak už bylo výše naznačeno. Další artefakty, které řadíme mezi artefakty sloužící ke konzumaci potravin a tekutin můžeme řadit do skupiny nádob stolních. Mohly by být dřevěné, ty jsou ale těžko doložitelné, rozhodně ale byly keramické a snad v pozdním středověku i kovové. Zde se jednalo o tyto tvary: poháry, předpokládáme talíře, misky a džbánky, co do zásobování tekutinami nalézáme zde konvice a džbány. V rámci běžného provozu nepředpokládám zvlášť výstavné kusy, ale snad jen malované a jednoduše zdobené. Je pravděpodobné, že v hradním prostředí bylo běžným materiálem i sklo.

Fragmentárně jsou na Vízmburku zastoupeny převážně kuthany, které jsou bez výjimky vnitřně polévané. To ale není od 14. století nic neobvyklého. Ve zpracovaném souboru se setkáváme s množstvím mís různého typu, výjimečně s fragmenty talířů nebo pokliček. Kuchyňský materiál ve východní a jižní části hradu je marginální, převážně se zde setkáváme s hrubšími nádobami pouze ve formě džbánů, možná některých mís a kuthanů. Tyto tvary ale spíše nenáleží do kategorie kuchyňské keramiky.

Od uspokojování potřeby zasyčení se pokračujeme k opačnému problému, tedy vyměšování. To je doložitelné ve městech a na hradech relativně snadno, ve vesnickém prostředí mi ovšem tato problematika připadá těžko řešitelná. Nejčastěji se setkáváme s odpadními jímkami. Ty mohly vzniknout primárně jako jímky nebo se jednalo o druhotně využitě objekty (*Klápště 2002b*, 184). Jímky mohly být vyváženy, což se předpokládá v Táboře (*Krajíc a kol. 1998*, 8-10) nebo vedle sebe vznikaly stále nové (*Klápště 2002a*, 358) což ale mohlo zapříčinit kontaminaci studní na parcele a také se to příliš nesetkávalo s nadšením sousedů. Proto vznikaly různé zákony zajišťující minimální vzdálenost jímky od sousedního pozemku (*Klápště 2002a*, 357). Na hradech je situace svým způsobem jednodušší. Dokladem

uspokojování opačné potřeby než konzumace potravin a tekutin v hradním prostředí je převážně přítomnost prevétu (*Durdík 2009*, 454). Prevét na hradě ale není pravidlem. V době svého fungování mohly být záchody na hradech pouze dřevěné přístřešky nad jímkou nebo nemusely existovat vůbec a vyměšování muselo probíhat na hnojišti nebo jiném příhodném místě (*Durdík 2009b*, 15 – 16). Tyto přístřešky nebo žádné konstrukce po sobě pochopitelně nezanechaly žádné archeologické stopy.

Právě v případě Vízmburku zaznamenáváme absenci prevétu nebo odpadní jímky. Množství odpadního materiálu ve východní části parkánu nasvědčuje o nahrazení odpadní jímky tímto objektem, nutně nás ale zarazí přítomnost oken přízemí východního křídla ve vnějším zdivu, což považuji to za krajně nepatřičné. Stále je zde ale otázka prevétu. Je téměř neuvěřitelné, že by na hradě takového rozsahu zcela chyběl, proto se domnívám, že toto těleso bylo zcela zničeno buď při destrukci hradu, nebo v době chátrání trosek. Musíme ale uvážit jinou alternativu záchodu, například výše řečený dřevěný objekt.

Zajištění tepla a bezpečí, to je dle výše nastíněného seznamu základních lidských potřeb na druhém místě. Bezpečí je v hradním prostředí řešeno převážně stavbou samotného hradu, jehož hlavními funkcemi jsou funkce obytná, reprezentační a fortifikační. V raném středověku bezpečí ve městě vypadalo jinak, například v Praze bylo řešeno stavbou románských domů s vnější pavlačí v zadní části domu, která by mohla být v případě ohrožení spálena (*Dragoun 2001*).

Vízmburk byl důkladně chráněn třemi pásy opevnění (viz kapitola Nástin stavebně – historického vývoje). Musím zde ale zmínit i přítomnost pavlačí v prostoru hradního nádvoří v úrovních pater, které mohly být v případě nebezpečí strženy stejně, jak bylo popsáno v předchozím odstavci.

Stavební materiál obytných budov na hradě je rozmanitý. Nejčastěji se ale setkáváme s kamennými hrady (Vízmburk) a výjimečně s rezidencemi vystavěnými z cihel (Kostomlaty). Zvláštní skupinou jsou skalní hrady. Dalším materiálem, s nímž se často v hradních komplexech setkáme, je dřevo. Velmi známé jsou bedněné místnosti z Bezdězu (*Durdík 2009*, 60), často jsou na hradech doloženy kryté dřevěné ochozy (*Durdík 2009*, 396). Na Vízmburku to jsou jednoznačně podlahy ve Východním traktu (nad plochostropými místnostmi), pavlače a bednění v polozapuštěném sklípku západního křídla. Dalším dřevěným prvkem na Vízmburku je snad bedněná komora v prvním patře jižního paláce, která ale není doložitelná (viz kapitola Nástin stavebně – historického vývoje). Důležitým materiálem ve

stavebnictví je i keramika. Nejen na hradech byly uplatňovány prejzy. Na Vízmburku byly většinou prejzy vyhazovány. Uložené prejzy z tohoto objektu mají jasně oranžovou barvu a nenesou žádný dekor.

Teplo zajišťují různé vytápěcí systémy. Tím nejjednodušší je otevřený oheň, který často předpokládáme ve vesnickém prostředí nebo v hradních kuchyních. Vývoj vytápění se ubíral směrem nepřímého vytápění, vyvinula se tedy kamna, která byla obsluhována ze síně a vytápěla jizbu. S přítomností krbů nebo výstavných kachlových kamen se setkáváme ve městech a na hradech. Krby se ve městech dnes příliš běžně nenalézají, protože byly zastavěny, dodnes ale můžeme nalézt pozůstatky krbu v Praze v domě u Kamenného zvonu. Mnohem častější jsou ale kachlová kamna obsluhovaná z jiných místností. Můžeme zůstat v domě u Kamenného zvonu, kdy v nejvyšším patře nalézáme právě kamnové těleso. J. Klápště předpokládá na základě analogií, že v tomto patře byla vystavěná dřevěná komora pro absolutní zateplení místnosti. Kamna byla složena z kachlů různých typů: nádobkovitých, miskových, baňkových, hrncových, prořezávaných a komorových především (*Hazlbauer 1998*, 19 – 23). Můžeme se také setkat s vytápěním hypocaustem, tedy horkovzdušným vytápěním. To je ale častější na hradech, například na Žebráku (*Durdík 2009*, 641). V hradním prostředí se teplo také udržovalo pomocí krbů, například Dražice (*Durdík 2009*, 122 -124) nebo kachlových kamen. Stavbou kachlových kamen se zde zabývat nebudu pro nedostatek místa. Zato zde zmíním další možnost zajištění tepla, a to ošacení. Tímto problémem se zevrubně zabývají M. Bravermannová a H. Březinová. Pracují s pozůstatky nářadí pro zpracování a výrobu textilu a také vyhodnocují některé textilní nálezy. Jednu z hlavních rolí zde hraje také ikonografie (*Kybalová 2001*)

Na Vízmburku je vytápění stále nevyřešeným problémem. Krb zde není doložen vůbec, ačkoli ho v sezóně 1974 A. Hejna předpokládal, kachlová kamna jsou doložená ve východním a jižním traktu nálezy kachlů, ve sledovaném souboru jsou to konkrétně nádobkové baňkovité kachle, nádobkové tyglíkovité kachle a komorové kachle. Dokonce z této lokality pochází i průduchy hypocaustu. Dalším problémem je absence nemovitého vytápěcího zařízení v konzolové síni. Skutečně byla vytápěna přenosnými koši? Oheň nesloužil jenom k ohřívání ale také ke svícení. Na Vízmburku se setkáváme s množstvím keramických kahanů. V případě oděvů musím zmínit nálezy bronzových nákončí, přezek a náprstku s jehlou.

Poslední z výčtu potřeb, které je nutno uspokojit je reprodukce. Setkáváme se převážně s druhotným důkazem této činnosti – s dětmi, popřípadě s terciálním produktem – s hrami a

hračkami. Hračky a hry mohou být vytvořeny z různých materiálů. Tato práce se ale věnuje keramice, proto zmíním pouze keramické hračky. Většinou se jedná o keramické miniatury nádobek nebo o keramické plastiky zoomorfního nebo antropomorfního charakteru. Bohužel ve zpracovávaném souboru nebyl ani jeden z těchto předmětů.

Závěrem této kapitoly lze říci, že každodennost na hradech je odlišná od každodennosti na vesnicích nebo ve městech. Městská každodennost se té hradní sice nápadně podobá, v některých aspektech se ale odlišují. Například na hradech chybí hojné odpadní jímky. Zároveň komunikace nebo hospodářství na hradech je oproti jiným prostředí značně specifická. Hrad je v rámci každodennosti celá samostatná jednotka, na rozdíl od města, kde město je soubor samostatných celků, což jsou domy. Nasnadě je také problematika údržby a každodennosti. Na tomto místě je nutné ještě jednou zdůraznit skutečnost, že každodennost není jednoznačně definovaná, každý tento termín chápe jinak. Někdo ji vnímá jako soubor předmětů a úkonů, které s jistou pravidelností potkává, což považuje za synonymum běžného života, jiný zase za každodennost považuje pouze předměty nízké hodnoty. Já chápu každodennost v rovinách sociálních i materiálových jako specifickou pro každou jednotlivou osobu nebo jednotku.

7. ZÁVĚR

V úvodu této práce byly vytyčeny základní cíle, které byly posléze osvětleny v kapitole Cíle a metody. Hlavním úkolem, který byl splněn, bylo zpracování keramiky tak, aby umožnilo další práci se souborem, což se dle mého názoru podařilo splnit. Byl vytvořen katalog, v němž jsou popsány všechny artefakty z jižního a východního křídla Vízmburku. Dekorace, které nebylo možné specifikovat kódy, jsou nakresleny v příloze. Je tedy možná jejich další analýza podle ornamentace. Podařilo se rozšířit Wolfovu klasifikaci keramické hrnčiny o dvě typické skupiny a umožnit tím další využití tohoto rozdělení keramického materiálu v regionu.

Bohužel, k dataci se nepodařilo nijak blíže určit. Ve všech sledovaných místnostech jsou zastoupeny střepy od 14. století (eventuálně 13./14. stol.) do doby zániku hradu v polovině 15. století. Snad je možné určit zánikový horizont Vízmburk 1447, a to díky minimálnímu výskytu recentního materiálu (zde možná 2 kusy, viz kapitola Keramika). Na Vízmburku nacházíme různě datované nálezy, je však jednoznačné, že se v tomto souboru neobjevují typické mladší nálezy, tudíž veškerá keramika je datovatelná ante quem nebo ad quem k roku 1447.

Zároveň se nepodařilo určit nebo alespoň pomoci bližší specifikaci účelu místností, v nichž byly nalezeny studované artefakty. Problematika kachlů byla popsána výše. Keramika z celého souboru má charakter jemné a hrubší stolní keramiky, vysloveně kuchyňské zboží je zde zastoupeno pouze kuthany, které jsou jednoznačně určeny nožkami z jižní a střední místnosti východního křídla. Jinde se jednoznačně kuchyňská keramika ale nevyskytuje. Problémem je také výše pojednané přepálení artefaktů, které ztěžuje identifikaci keramické skupiny, nepřímou však dokládá jeden z činitelů totální destrukce hradu. Doklady malty zase přinášejí informace o druhotném využití keramiky ve stavebnictví.

Určení výrobních center, z nich může pocházet vízmburské zboží, nebylo úspěšné. Z regionu jsou známy pouze dvě hrnčírské dílny, a to dílna z Nového Města nad Metují (*Gojda 1996*), kde ovšem nejsou publikované nálezy a hrnčírna ze Starého Mýta, ke které zde však z důvodu její vzdálenosti od řešené lokality nebylo příliš přihlíženo. Na Vízmburku se ale určitě setkáváme s nějakou dosud nezjištěnou domácí produkcí, z důvodu užitečnosti tohoto artefaktu ve středověku. Výjimkou je pouze „loštický hrnec“, řešený v kapitole Keramika a červeně malovaná keramika. Ta ale pouze v případě, že v severovýchodních Čechách nebyla samostatná produkce červeně malované keramiky.

Celkově můžeme tvrdit, že materiál je rozmanitý jak z materiálové stránky, tak ze stránky tvarové a datační. Z důvodu roztříštěnosti materiálu je zde problém rekonstruovatelnosti nádob. Jejich budoucí rekonstrukci může napomoci i přiložený katalog, kde jsou popsány veškeré fragmenty.

PRAMENY

Anonym 1951: Zpráva o archeologické akci.

Bláhová, M. (ed.) 1987: Kroniky doby Karla IV. Praha.

Borovy, C. (ed.) 1873: Libri erectionum archidioecensis pragensis saeculo XIV. et XV, Liber I. Praha.

Borovy, C. (ed.) 1889: Libri erectionum archidioecensis pragensis saeculo XIV. et XV., Liber V. Praha.

Daňhelka, J. (ed.) 1958: Nejstarší česká rýmovaná kronika tak řečeného Dalimila. Praha.

Dušková, S. – Šebánek, J. (ed.) 1962: Codex diplomaticus et epistolarius regni Bohemiae. Tom IV. Praha.

Emler, J. (ed.) 1870: Pozůstatky desk zemských Království českého r. 1541 pohořelých. Díl I. Praha.

Emler, J. (ed.) 1872: Reliquiae tabularum terae regni Bohemiae, tomus II. Praha.

Emler, J. (ed.) 1874: Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidiocesim. Libri primi pars altera ab anno 1363 usque ad annum 1369. Praha.

Emler, J. (ed.) 1882: Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae II. Praha.

Emler, J. (ed.) 1883: Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica pragensem per archidioecesim, liber sextus. Praha.

Emler, J. – Jireček, J. - Tandra, F. (ed.) 1882: Fontes rerum bohemicarum. Tom III. Praha.

Emler, J. (ed.) 1884: Fontes rerum bohemicarum. Tom IV. Praha.

Emler, J. (ed.) 1892: Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae IV. Praha.

Friedrich, G. (ed.) 1935: Archiv český, čili Staré písemné památky české i moravské sebrané z archivů domácích i cizích 35. Praha.

Grünhagen, C – Wutke, C. (ed.) 1892: Codex diplomaticus Silesiae 16. Breslau.

- Haas, A. (ed.) 1954: Codex iuris municipalis regni Bohemiae, tomus IV – 1. Praha.*
- Hejna, A. 1972 – 1983: Nálezové deníky.*
- Heřmanský, F. – Mertlík, R. (ed.) 1976: Zbraslavská kronika. Praha.*
- Jirásek, M. 1946: Zpráva o archeologické akci.*
- Kašpar – Porák 1980 (ed.): Ze starých letopisů českých. Praha.*
- Mendl, B. (ed.) 1929: Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae. Pars VI (1355 – 1363). Praha.*
- Palacký, F. (ed.) 1842: Archiv český, čili Staré písemné památky české i morawské z archivů domácích i cizích II. Praha.*
- Palacký, F. (ed.) 1846: Archiv český, čili Staré písemné památky české i morawské z archivů domácích i cizích IV. Praha.*
- Tingl, F. A. (ed.) 1865: Libri quinti confirmationum ad beneficia ecclesiastica per archidioecsin pragenam nunc prima vice in vulgus prolati. Praha.*
- Tingl, F. A. (ed.) 1867: Liber primus confirmatorum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidiocesim nunc prima vice typis editus, inchoans ab anno 1354 usque 1362 cum licentia reverendissimi ordinariatus Pragensis. Praha.*
- Tingl, F. A. (ed.) 1868: Liber secundus confirmatorum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidiocesim nunc prima vice typis editus, inchoans ab anno 1369 usque 1373. Praha.*

LITERATURA

- Bolina, P. - Durdík, T. 1991: Středověké hrady v Čechách a na Moravě. Praha.*
- Borowski, G. – Szwed, R. 2009: Sprawozdanie z działalności Muzeum Regionalnego w Środzie Śląskiej w dziedzinie archeologii za rok 2008. Silesia Antiqua 45, 161 – 196.*
- Buryška, T. 2011: K poznání zázemí středověkého hradu (13. – 16. stol.) na příkladu Náchodská. Rkp. diplomové práce. Praha.*

Černá, E. 2002: Sklo 13. až 16. století. In: Klápště, J. (ed.) 2002: Archeologie středověkého domu v Mostě (č. p. 226). Praha – Most, s. 93 – 114.

Dragoun, Z. 2001: Románské domy v Praze. Praha.

Durdík, T. 2001: Stavební podoba hradu Vízmburku a jeho postavení v rámci vývoje české hradní architektury. Zpravodaj STOP 3, č. 3. 6 – 12.

Durdík, T. 2009: Ilustrovaná encyklopedie českých hradů. Praha.

Durdík, T. 2009b: Poznámky k technickému vybavení hradů (záchody, zásobování vodou). In: Svorník 7, 15 – 29.

Durdík, T. 2010: Několik poznámek k české hradní každodennosti. In: Archaeologia historica 35, s. 45 – 61. Praha.

Felcman, O. – Musil, F. a kol. 2009: Dějiny východních Čech v pravěku a středověku (do roku 1526). Praha.

Gabriel, F. – Smetana, J. 1983: K vývoji výrobních okruhů červeně malované keramiky v severních Čechách. Archaeologica Historica 8, 119 – 136.

Gojda, M. 1996: Záchranný výzkum v Novém Městě nad Metují. Zpravodaj muzea v Hradci Králové 22, 88 – 92.

Goš, V. 2007: Loštice Město středověkých hrnčírů. Opava.

Gregerová, M. a kol. 2010: Petroarcheologie keramiky v historické minulosti Moravy a Slezska. Brno.

Hazlbauer, Z. 1998: Krása středověkých kamen. Praha.

Hejna, A. 1975: Vizmburk, hrad na česko-slezském pomezí. Trutnov.

Hejna, A. 1976: Výsledky výzkumu zaniklého hradu Vizmburku v roce 1976, okres Trutnov (1972 – 1975). Archeologické rozhledy 28, 613 – 624.

Hejna, A. 1982: Vizmburk – příklad hradní architektury 13. století. Památky a příroda 7, č. 1. 13 – 21.

- Hejna, A. 1983: Výsledky archeologického výzkumu hradů pozdní doby přemyslovské v severovýchodních Čechách. Archaeologia Historica 8, 19 – 32. Praha.*
- Hejna, A. 1984: Výzkum hradu Vízmburku, a jeho význam pro hlubší poznání minulosti severovýchodních Čech, 7-18. Vízmburk 2. Trutnov.*
- Hejna, A. 1986: Písemné prameny k dějinám severovýchodních Čech. Trutnov.*
- Hledíková, Z. 2008: Arnošt z Pardubic. Arcibiskup/Zakladatel/Rádce. Praha.*
- Chlupáč, I. a kol. 2002: Geologická minulost České republiky. Praha.*
- Jaworski, G. – Marcinkiewicz, K. – Piekalski, J. – Siemianowska, S. 2012: Badania na zamku Wleń. Budowle 6 i 7 na zamku górnym. Śląskie sprawodania archeologiczne 54, s. 243 – 273.*
- Ježek, M. – Slavík, J. 1997: Výsledky výzkumu v Jaroměři Havlíčkově ulici. Zpravodaj muzea v Hradci Králové 23, 96 – 111.*
- Ježek, M. 2006: Ke středověkému osídlení východních Čech. (Rkp. dipl. pr.) Praha.*
- Ježek, M. – Kočár, P. 2011: Nad počátky města Trutnova a jeho pivovarnictví. Archeologické Rozhledy 63, 621 – 643.*
- Klápště, J. 2002a: Měšťané a lidé z města. In: Nodl, M. – Šmahel, F. (ed.) 2002: Člověk českého středověku. Praha, s. 337 – 363.*
- Klápště, J. 2002b: Archeologie středověkého domu v Mostě (č. p. 226). In: Mediaevalia archaeologica 4. Praha – Most.*
- Kołomański, R. 1996: Sprawozdanie z badań ratowniczych przeprowadzonych w Jeneniej Górze przy ul. Szkolnej 7 w 1986 roku. Silesia Antiqua 38, 75 – 84.*
- Košťál, J. 2005: Činnost Sdružení pro Vízmburk v roce 2005. ZMHK, s. 273 – 274. Hradec Králové.*
- Košťál, J. 2007: Archeologické nálezy z hradu Vízmburku. Brno (rkp. dipl. p.)*
- Košťál, J. a kol. 2013: Vízmburk, příběh ztraceného hradu. Havlovice.*
- Krajíc, R. 1998: Dům pasíře Prokopa v Táboře (archeologický výzkum odpadní jímky v domě č. p. 220). Tábor.*

- Kuthan, J. 1994: Česká architektura v době posledních Přemyslovců. Praha.*
- Kybalová, L. 2001: Dějiny odívání. Středověk. Praha.*
- Líbal, D. 2001: Katalog gotické architektury v české republice do husitských válek. Praha.*
- Mach, J. M. 2007: Vizmburk. Rtně v Podkrkonoší.*
- Michl, K. 1955: Husitství na Hradecku. Hradec Králové.*
- Musil, F. 2002: Několik poznámek k počátkům šlechtických sídel ve východních Čechách. Východočeské listy historické 19 – 20, s. 9 – 30. Hradec Králové.*
- Nekuda, V. – Reichertová, K. 1968: Středověká keramika v Čechách a na Moravě. Brno.*
- Nemeškalová – Jiroudková, Z. 2008: Mince uložené v areálu zaniklého hradu Vizmburku. Castellologica Bohemica 11, 537 – 542. Praha.*
- Pelant, J. – Wolf, V. 1984: Nástin dějin hradu Vizmburku. In: Vizmburk 2. Trutnov, 19 - 23.*
- Radoměrský, P. – Richter, M. 1974: Korpus české středověké keramiky datované mincemi, Sborník národního muzea, 57 – 168.*
- Razím, V. 2012: Vizmburk, raně gotický hrad. Praha.*
- Richter, M. – Vokolek, V. 1995: Hradec Králové, Slovanské hradiště a počátky středověkého města. Hradec Králové.*
- Richter, M. 1982: Hradiště u Davle, městečko ostrovského kláštera. Praha.*
- Rzeźnik, P. 1998: Materiały ceramiczne. Silesia Antiqua 39, 221 – 237.*
- Sedláček, A. 1887: Hrady, zámky a tvrze Království českého V., s. 33 – 36. Praha.*
- Sigl, J. – Vokolek, V. 1992: Výzkum Velkého náměstí v Hradci Králové. Archaeologica Historica 17, 83 – 90.*
- Sigl, J. – Wolf, V. 1977: K počátkům města Hostinného. Archeologické Rozhledy 29, 658 – 665.*
- Slavík, J. 1999: Obléhačí tábor u hradu Vizmburku? Zpravodaj muzea v Hradci Králové 25. 196 – 199.*

- Slavík, J. 2008: Vízmburské kuchyně. Castellologica bohémica 11. Praha, 287 – 295.*
- Smetánka, Z. 2003: Archeologické etudy: osmnáct kapitol o poznávání středověku. Praha.*
- Smetánka, Z. 2010: Legenda o Ostojoji, archeologie obyčejného života. Praha.*
- Soukup, M. 2003: Problémy zpracování archeologických nálezů z Vízmburka. In: Sláva a pád hradu Vízmburka. Hradec Králové.*
- Šimák, J. V. 1932: Počátky erbu třmene. Časopis rodopisné společnosti československé IV., 1-9. Praha.*
- Šusta, J. 1935: České dějiny II., 1. Část. Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví. Praha.*
- Tomek, W. W. 1881: Příběhy kláštera a města Police nad Medhují. Praha.*
- Tomský 1950: Zpráva o archeologické akci, Náchod-Plhov.*
- Urbánek, R. 1915: České dějiny, díl III., část 1. Praha.*
- Urbánek, R. 1918: České dějiny, díl III., část 2. Praha.*
- Wolf, O. 2004: Kolonizace, Weichbild a počátky manských tvrzí na Trutnovsku. Archeologické Rozhledy 56, 560 – 590.*
- Wolf, O. 2006: Počátky středověkého osídlení na česko-slezském pomezí východně Krkonoš (se zvláštním zřetelem k JV Podkrkonoší). Brno (rkp. diz. p.)*
- Wolf, V. 1963: Počátky Dvora Králové n. L. a Hostinného. Krkonoše – Podkrkonoší 1, 16 - 23. Trutnov.*
- Zápotocký, M. 1976: Středověká keramika severočeského Polabí. Morfologie a relativní chronologie. Památky archeologické 69, 171 – 238.*